Национальная библиотека Республики Тыва

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 138 (16298) 2000 чылдың декабрь 14, четверг Ат салган шагы 00.00 Садар өртээ 3 рубль.

"Шын" солунга чагыдылга уламчылавышаан.

ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ...

2001 чыл төөгүлүг. Чаа үс чылдың эгези, эки амыдыралче эге базымнар бо вектиң эгезинден үндезилеттиниң эгелээр дээрзинге чигзиниг чок. Чаа 2001 чылда ог-бүле бүрүзү **"Шын" солуннуг болуру-биле** ТР-де федералдыг почта харылзаа эргелелиниң **кожууннарда салбырларының аразынга**

МӨӨРЕЙНИ чарладывыс.

I-ги чер — 1000 рубль
II-ги чер — 800 рубль
III-кү чер — 600 рубль

Конкурстуң кол негелдези:
1000 экземплярдан хөй чагыдылгалыг кожуун салбырын бирги черни алган деп санаар.

Эң идепкейлиг чагыдып алыкчыларны солун арыннарынга адап, шаңнап-мактаары база кордүнген.

РЕДКОЛЛЕГИЯ.

ЧАГЫДЫЛГА — 2001

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!
"Шын" солуннуң хөй санныг номчукчуларының болгаш бижикчилериниң дилээ-биле
2001 чылдың "Шын" солунга **ЧАГЫДЫЛГАЗЫН**

КОЖУУННАРГА — декабрь 20-ге,
КЫЗЫЛ ХООРАЙГА — декабрь 25-ке чедир узаткан.
2001 чылдың 6 айларында чагыдылга өртээ мындыг:

чагыдылга өртээ — 50 рубль,
почта чедирилгези — 78 рубль,
каттышкаш — 128 рубль.
Ынчангаш **128 рубль-биле** 6 айларда чагыдып ап болур силер.
1 айда — 22 рубль,
3 айларда — 64 рубль.
Организацияларга — 160 рубль. Ону тодарадырга мындыг:
чагыдылга өртээ — 82 рубль,
чедирилгези — 78 рубль.
Чагыдылганы чер-черлерниң почта салбырларында хүлээп ап турар.
Чагыдылга чок артпас дээш чагыдып алырынче далажыңар.

Бисче бижиңер, бистиң-биле харылзажыңар!

Ачы-хавыяалары дээш

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Эрткен неделяда Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Республиканың культура, өөредилге, кадык камгалал, көдээ ажыл-агый болгаш үлетпүр бүдүрүлге адырларынга хөй чылдарда көргүскен чедиишкиннери дээш мурнакчыларны шаңнаан.

"Шылгараңгай күш-ажыл дээш" медаль-биле:

Тыва литератураның хоочуну, шүлүкчү, прозачы, "Улуг-Хем" сеткүүлдүң кол редактору **Черлиг-оол Чашкымаевич КУУЛАРНЫ;**

Чербиде участок эмнелгезиниң кол эмчизи **Владимир Степанович САВИЛОВТУ** шаңнаан.

"Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы" Хүндүлүг атты:

"Хүнчүгеш" ясли-садтың эргелекчизи **Чечена Сереновна МОНГУШКА** тывыскан.

"Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" Хүндүлүг атты:

Улуг-Хем кожууннуң Хайыракан сумузунда хоочуннар бажың-интернадының директору **Валерий Түлүшевич ТОНДУВАЙГА;**

"Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы" Хүндүлүг атты

Тес-Хем кожуунда "Чодураа" көдээ ажыл-агый кооперативиниң удуртукчузу **Нина Ивановна ДАНЗЫРЫНГА;**

Таңды кожууннуң чер айтырыы болгаш чер тургузуунуң комитединиң даргазы **Виктор Павлович МЕРКУЛОВКА;**

Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле "Ткани" фирманың кол бухгалтери **Надежда Михайловна СТАРОДУМОВАНЫ** шаңнаан.

Президент Шериг-оол Дизижикович Ооржак бедик шаңнал алган ажылдакчыларга Россияның болгаш Тываның сайзыралынга киирген үлүг-хуузу дээш четтиргенин илереткен.

Соолгу шакта

●РФ-тиң Президентизи В.Путин албан чоруу кылып, Кубаже ужупкан. Россияның Президентизи Кубаның удуртукчузу Фидель Кастро-биле 4 ужуражыышкынны кылыр, 6 чугула керээ-дугуржулгаларга ат салыр.

●Эрткен воскресеньеде Россияның чону Конституция хүнүн демдеглээн. Чурттуң Үндезин Хоолузу биле ооң субъектилериниң Конституцияларының аразында ылгалдарны чайладыр ажылдар доостурунче чоокшулаан, ооң иштинде Тываның Конституциязын РФ-тиң Конституциязы-биле дүүштүрер ажылдар доозулган, ТР-ниң Конституциязының чаа төлевилели-биле таныжылга ажылы республикада эгелээн.

●Конституция хүнүнде Президент В. Путин Кремльдиң Улуг Ордузунга хүлээп алыышкын кылгаш, чонга бүгү-ле экини күзеп, дашка көдүрген.

●РФ-тиң Онза байдалдар яамызының сайыды Сергей Шойгу Приморье крайда одалга сезонунга хамаарышкан берге айтырыгларны шиитпирлээринге киришкеш, бо хүннерде Кубада чеде берген ажылдап турар. Ийи чурттуң аразында экономиктиг харылзаалар айтырыы чугаалажыышкыннарда колдап турар.

● Хөй акша өскээр чарыгдааш, дезип чоруткан, "Медиа-Мости" ХАН-ның чиңгине директору Владимир Гусинскийни Испанияда тудуп хоругдаан. Гусинскийни Россияже чорудар бе деп айтырыг ам дээрезинде билдинмес, ону үгле испан суд шиитпирлээр.

●Югославияның мурнундагы президентизи турган Слободан Милошевич албан-дужаалындан дүшкениниң соонда, каяа чаштынып, үүнү кылып турганы билдинмейн турган. Ол бурунгу хүн телевидение каналдарының корреспондентилеринге интервью бергеш, политиктиг ажыл-чорудулганы уламчылаарын дыңнаткан.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР МЕДЭЭЛЕРИНДЕН)

КОНСТИТУЦИЯ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

ТАНЫЖЫЛГА ЧОРУП ТУРАР

Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлевилелин чогаадырының эң чугула болгаш харыысалгалыг ажылы доостурга, төлевилелди бүгү чонга таныштырары-биле солуннарга парлаар шиитпирни Тыва Республиканың Конституция комиссиязы хүлээп алган. Орта үндезилээш, 2000 чылдың декабрь 9-та республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга Тыва Республиканың Конституциязының төлевилелин парлап үндүрген. Тываның кожууннарының, хоорайларының чурттакчыларынга четчири-биле солуннарны тарадыры-биле "Шын" солунну 40 муң, "Тувинская правда" солунну 20 муң экземпляр кылдыр көвүдеди парлаан.

Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлевилели ийи бөлүктен, он чеди эгеден, 145 үүлден тургустунган. Амгы үеде чурттакчы чон төлевилелди кичээнгейлиг номчуп көрүп, сайгарылгазын кылып, орта хамаарыштыр боттарының саналдарын, бодалдарын илередиринге белеткенип эгелээннер.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязы чаа Конституция төлевилелин кончуг кичээнгейлиг таныштырарынче, ооң дугайында бодалдарын илередиринче, саналдарын киреринче улуг кичээнгейни салып турар. Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлевилелин кожууннарның, хоорайларның, сумуларның, суурларның, малчын коданнарның өг-бүле бүрүзүнге чедир таныштырып, тайылбырлаары-биле Тыва Республиканың Чазак кежигүннерин, ТР-ниң Президент Администрациязының, Чазак Аппарадының, яамыларының, комитеттериниң, харыысалгалыг ажылдакчыларын ында хаара туткан. Олар төлевилелди парлаан солуннарны өг-бүле бүрүзүнге чедирбишаан, ооң дугайында тайылбырны чорудар, соңгукчуларның төлевилелге хамаарыштыр санал-оналдарын алыр. Бо чугула ажыл 2001 чылдың январь ортанга чедир уламчылаар.

Бистиң корр.

Культура болгаш амыдырал

ЧАА ШИИЛЕР

Эрткен дыштаныр хүннерде В. Көк-оол аттыг хогжум-шии театрынга кежээниң-не "кижи бажы кизирт" болуп турган. Театр сезону ажыттынган, көрүкчүлер бо удаада "Хайыраан боттан" өске үш чаа шиини соңуургап көргеннер.

Карло Гольдониниң "Овуузуннуг кыс" деп каттырынчыг шиизин режиссер Альберт Хомушку тургускан. Галина Доржу "Элезинде херээжен" деп шиини тургускаш, көрүкчүлерге бараалгаткан. Ең-не улуг соонуургалды чогаалчы К.-Э. К. Кудажының бижээни "Дирде-Макдо" деп шиизи болдурган. Ону театрның кол режиссеру Алексей Ооржак тургускан.

"Дирде-Макдо" — бистиң бөгүнгү амыдыралывыс. Шииде өске октаргайдан "ужар тавактыг" ужуп келген кижи Черге келгеш, тываларның амыдыралын кайгап турар. Арагалаашкын, оор-сук, наркомания, сагыш-сеткил хоозураашкыны — бо бүгү тываларның амыдыралының эң кол демдектери апарганын сценага артистер аажок тодазы-биле көргүстүлер.

Тывалар чараш, чаагай чаңчылдарын уттуп, дылдомаан хоозурадыр дей бергени авторну дүвүредип турар. Өске октаргайдан ужуп келген кижи тываларны мынчаар чагып турар:

— Мындыг магаданчыг, чараш черде чурттап турар улус, боданыңар. Аржаан сугларыңарның арыын, тайгатандыларыңарның чараш, байлаан!

"Хоочун коктуг" дээрзи-ле чөп. Кызыл-Эник Кыргысович каш-каш он чылдарны өттүр көрүп, чер-чуртувусту камнавас болзувусса хоржок дээрзин кижи бүрүзүнүң бажынче киир сургап, аас-биле аал көжүрер, ажыл кылбас, чалгаа чорукту сойгалап турар. Тываларны бурунгу культуравысче, чараш чаагай чаңчылдарывысче, чеченмерген дыл-домаавысче эглирин ол кыйгырып турар.

Кол рольдарда артистер Эдуард Ондар, Анзат Куулар, Надежда Наксыл, Эзир-оол Монгуш олар ойнап турар. Чаа шиини соонуургап көрүнер.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

АЯС МОНГУШ — ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ

Тыва Республиканың алдарлыг могези, Наадымның 9 дакпыр тиилекчизи, сумо хүрежинге Европа чемпиону, Чаан моге Аяс Монгуш биле аныяк моге Каң-Демир Куулар Бразилияның Сан-Паулу хоорайга болуп эрткен сумога делегей чергелиг маргылдаага киришкеш, тиилелгиг черлерни чедип алган.

Аяс Монгуш 115 деңзиге хүрешкеш, бодунуң удурланыкчызы ыыырак дээп япон могени арыг октаан, делегей чемпиону атка толептиг болган. База бир солун чүве — Аястың бразил журналистерге "Тыва мен" дээпи бистиң республиканы оске чурттарга таныштырганы бискe база оорүүгүү.

Каң-Демир Куулар 85 деңзиге хүрешкеш, үшкү черни алган, хүлер медаль-биле щаңнаткан. Ол база делегей чергелиг маргылдаага бедик шаңнал дээрзи спортчу кижи бүрүзүнге билдингир.

Тыва чурттун бүгү делегейге алдаржыдып чоруур бистиң могелериниске могейни, оларга байырдан чедирип каалыңар.

ШАҢНААР

Декабрь 22-де Кызыл хоорайның филармониязының концерт залынга спорттуң янзы-бүрү хевирлериге 2000 чылда Россия, Европа, делегей чергелиг маргылдааларга киришкеш чемпион болган спортчуларны шаңнап-мактаар "Спортчу элита — 2000" болур. Ол ышкаш эртип турар чылда шылгараан спортчуларны тускай номинациялар-биле шаңнаар конкурстуң түңнелин аңаа чыгыдар.

Түңнелинде республиканың уран-талантылыг артистери спортчуларга тураскааткан концертин бараалгадыр.

Ол ышкаш Мерген Монгуш Москва хоорайга болуп эрткен кикбоксинг талазы-биле Европа чемпионадынга киришкеш, үшкү черни алган, хүлер медаль-биле шаңнаткан.

Игорь ДАМДАК.

КЫСКАЗЫ-БИЛЕ

ТАНЫШТЫРЫЛГА

Декабрь 7-де ТР-ниң прокуратуразының хураалдаар залынга республиканың чаа прокурору С. С. Мосняш массалыг информация чепсектериниң ажылдакчылары-биле ужуражып, бодун таныштырган.

Магадан областың прокурорунуң бирги оралакчызы турган Степан Степанович ТР-ниң күүрүне прокурору боон ажылдап келгеш, чаа-ла бир ай ажыг боон турар. РФ-тиң болгаш ТР-ниң күүрүне тургузуунда болгаш хоойлудүүмнерде чаа үүлдер дугайында бодунуң бодалдарын ол журналистерге чугаалаан.

Борис ОНДАР.

САЙЫТТЫҢ БИР АЖЫЛ ХҮНҮ

КАДЫ ЧОРААШ...

УДУРТУКЧУ. Ең-не чымыштыг, харыысалгалыг болгаш негелделиг ажыл. Чаңгыс ажылчы коллективти эвес, а хөй санныг албан организацияларны удуртуп, оларның ажыл-чорудулгазын доктаамал хайгаарап, кичээнгейге албышаан, ол дээш харыысалганы боду чүктээр деп чүве берге-ле.

Бо удаада ТР-ниң Кадык камгалал, эм-таң болгаш техниктиг хандырылга яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Аркадий Александрович Начын-биле ужуражып, ооң ажылын номчукчуларга таныштырар сорулгалыг эртенги шакта яамыга чеде бердим.

Сайыттың хүлээп алыышкынынга келген кижиниң хөйү-даа аажок. Оларның аразында республиканың эмнелге албан черлеринден эмчилер, хууда айтырыгларлыг, дилеглерлиг аарыг болгаш кадык-даа кижилер база оларның аразында мен. Кажан мээң ээлчээм чедип келгенде, сайыт өрээлинден үнүп келгеш, ажыл-албанының аайы-биле кожууннарже чоруур апарганын дыңнатпышаан, эргежок чугула дүрген херектиг улусту биче када хүлээп алгаш, артканнарын дараазында келирин дыңнаткаш, дедир кире берди. Мен эптиг үени ажыглап, сайыттың сургакчылаашкынының бир хүнүн бижиирин бодумга шиитпирлей тыртып алгаш, сайытка келген херээм тайылбырлааш, кады чоруптарын диледим. Аркадий Александрович: — "Кончуг эки-дир, ам беш минута болгаш Тес-Хем, Эрзин кожууннарже хаптар бис. Мээң-биле яамының техниктиг хандырылга талазы-биле кол специализи Татьяна Борисовна Жаркова база республиканың кол хирургу Сергей Балчий-ооловичч Самдан чоруур" — дээш, машинаның дугаарын айтып берди.

Республикада шупту 173 эмнелге-профилактика албан черлери бар. Ооң иштинде 22 тускайлаң амбулаторлуг поликлиникалар, 17 төп кожуун, 18 участок, 2 эмнелге, 100 фельдшер-акушерлиг пунктулар болгаш туберкулез санаторийлери чоннуң кадык-шылын быжыглаар дээш ажылдап турар. Амбулаторлуг поликлиника черлериниң 17-зи амбулаторлуг эмнээшкин, улусчу медицина төвү, медицинаның профилактика төвү, стоматологтуг болгаш хоорай поликлиникалары болуп турар. Дүрген дуза чедиреринiң станциялары болгаш салбырлары хоорайларда база кожууннар төптеринде аңылаттынган. Бо бүгү эмнелге албан черлеринде кышка белеткел кандыг дээрзин хынап көөр айтырыг бирги черде салдынган. Ынчангаш яамының харыысалгалыг ажылдакчыларының сургакчылаашкынының кол сорулгазы-даа ол болган.

ТЕС-ХЕМ КОЖУУННУҢ ТӨП ЭМНЕЛГЕЗИ. Бо эмнелгеде терапия, хирургия, бичии уруглар, божудулга, халдавырлыг аарыгларга удур база туберкулезка удур салбырлар болгаш дүрген дуза станциязы бар. Амгы бо хүннерде эмнелгениң кол эмчизи бооп Валентин Владимирович Сенди ажылдап турар. Кажан аныяк эмчи бо ажылды бо чылдың март айда хүлээп ап турда, эмнелгеде ниити байдал ыглаксанчыг-ла турган. Эмнелгениң кол-кол салбырларының база амбулаторлуг поликлиника бажыңының одалга системалары доңгаш, сандан үнген турган. Аныяк эмчиниң карак кызыл, шудургу ажылының түңнелинде, эмнелгениң салбырларында чогуур чылыг тургустунган. Бо хүннерде одалга черинде хөмүрнү четчири-биле дүжүрткеш, шоочалыг сериде шыгжаан. Эмнелгениң кол улуг сестразы Людмила Николаевна Тумат аарыг улусту аъш-чем база эм аймаа-биле үзүктел чок хандырылганы чедип алырының арга-дуржулгазын аныяк эмчиде дамчыдып берип чоруур. Эм-биле хандырылганы Самагалдайның дугаары 7, Кызыл хоорайның дугаары 30 аптекалар, "Томест" фонд база 2 дугаар АТБ-ниң "ГАО" аптекаларыбиле дугуржулга езугаар ап турар. Боттарының дузалал ажыл-агыйында 22 баш шээр малы бар. Ооң продукциязын база-ла эмнелгениң хереглелинге ажыглап турары эки. Ажыл-албан аайы-биле сургакчылап четкен республиканың кол хирургу С. Самдан кезер салбырда чыдар аарыг улустарны шинчип, эмнеп турар эмчилерге арга-сүмени каткан. А сайыт биле кол специалист бүгү салбырларны кезип, холдары-биле тудуп, караа-биле көрүп тургаш, кышка кандыг белеткелдиин хынап көргеш, амбулаторлуг поликлиникаже чылыгны киирер талазы-биле чидиг айтырыгны дарый шиитпирлеп, чогуур түңнелди үндүрери-биле демдеглелди кылып алдылар. Сургакчылаашкынның оон ыңай чедер чери — ЭРЗИН. Самагалдай биле Эрзин аразы шоолуг ырак эвес болгаш кожуун төвү Эрзин суурга ша-даа четпейн, халдып кирип келдивис. Суурнуң кыдыында хавак кырында 2 каът эмнелге чери бисти уткаан дег хүлээп алды.

Улуг-улуг соңгаларлыг, чылыг, чырык 2 каът чаагайжыды туттунган эмнелгени Самагалдайның кожуун эмнелгезинге канчап деннээр боор. Мында аарыг кижилерге бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунганын мағадап көрдүм Улуг, делгем өрээлдер, арыг, эмзиг чыт, ак-ак халаттар, өрээл бүрүзүнде чунар черлер, ханаларда аскан хуудустар, хана солуннар шыңгыы, негелделиг ажылдың тургустунганын херечилеп турар. Тес-Хемниң кожуун эмнелгезинге невропатолог, лор, психиатр, терапевт эмчилер дарый негеттиниң турар болза, бо Эрзинниң эмнелгезинде кадрлар талазы-биле байдал эки. Бо хүннерде эң-не эргежок херек деп, педиатр биле терапевт эмчини үлелге езугаар чорударын сайыттан эмчилер дилээр болдулар. Чүге дизе кожуунда чүгле чаңгыс педиатр эмчи бар бооп турары ажылга улуг шаптараазынны тургузуп турар. Ол эмчиге кайы хире аар чүүк дээрзи эмчи эвес-даа кижиге билдингир ышкажыл. Поликлиникага хүлээп алыышкын, чыдар салбырда аарыг уруглар шинчиири, бажынче чалаашкыннар, сумуларда уруглар-биле профилактиктиг ажыл, бо бүгүнү өөренип көргеш, сайыт келир чылын аныяк специалистер доозуп келирге, бир эмчини аңылап бээрин аазады.

Эрзинниң дүрген дуза черинде 4 автомашина бар, оларның 2-зи септелгеде. Эмчилер үш аңгы ээлчегде ажылдап, кожуун төвүнден база сумулардан келген чалалгаларже үнүп, бирги эмчи дузазын чедирип турар. Ынчалза-даа кожуун төвүнден Качык суурга чедир — 90 км Эмчилериниң: "Качыктан келир чалалгаларны республика эмчилери хандырып, санавиация-биле ап турза" — деп сайытка салган айтырыынга, сайыт: "Божуур үези келген херээжен улусту база даңзыда турар хоочулуг аарыг кижилерни баш бурунгаар кожуун төвүнче эккеп ап турза, эки боор. А айыыл-халапка таварышкан улустарга чер-ле дузаны санавиация-биле көргүзер апаар."

Ынчалза-даа корум-чурум айтырыын тус чер чагыргазы, участок шагдаазы база чурттакчы чон кады демниг шиитпирлеп ажылдаар болза, санавиацияны ажыглавайн барып болур-дур ийин дээнинде утка-ла бар. Шынап-ла, аарыг улузун доктаамал хайгааралга ап, эмчи сүмезин берип турар болза, берге аарыг кижи ыыырак эмчилерлиг, эки хандырылгалыг черге эмнедип алгай.

Эмчилер-биле ужуражылга үезинде А. Начын Кадык камгалал яамызы самолет-биле эмчи дузазын чедиргени дээш авиашугумнарга 980 муң акша өрелиг дээрзин база дыңнатты. Ол дээрге дыка хөй түн-дүр, ынчангаш черчерлерге чурум үрээшкини-биле холбаштыр чагыттынган дүрген дуза ужудуушкуннар дээш төлевирни буруулуг кижилерден эгидер кылдыр чугааны чорутса чугула.

Өкпе аарыы бүдүн Тываны шыва алы берген социал аарыгларның бирээзи Эрзинниң туберкулезка удур эмнелге салбырында бо хүннерде 7 кижи эмнедип чыдар. Мында ниити байдал аарыг кижилерге таарымчалыг деп болур. Ынчалзажок ук салбырның эмчилери чем кылыр электрилиг плита биле кварцтыг сайгылгаандан дуза кадарын сайытка база кол специалистке чагыырга, чоокку хүннерде бо чагыгны албан күүседирин аазадылар.

Кожуун төвүнде аажылдап турар эмнелге ажылдакчылары-биле сайыттың ужуражылгазы 2 каът чаагайжыды туттунган поликлиниканың хуралдаар залынга болган. Сайыттың хүлээлгезин күүседип турар Аркадий Александрович Начынга Эрзин кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Сайзана Барбый-ооловна Хайбы сөстү берген. Сайыт бодунуң допчу намдары-биле каксы таныштыргаш, республиканың эмнелге албан черлеринде ниити байдалды чугаалааш, оларның ажылынга удуртулга болган Тыва Республиканың Чазааның чаа үндүрген доктаал, хоойлуларынга хамаарыштыр чугаалап, буянныг иштиң шалыпчылары — эмчилериниң талазындан кады демниг ажылдажылгаже кыйгырыы, оларның чагыгларын хүлээп алган

Сайыттың чымыштыг бир ажылы ынчаар доозулган. Ам-даа кезиир объектилер хөй. Кылыр ажылдар төнчү чок.

Айлаң МОНГУШ.
Кызыл — Самагалдай — Эрзин — Кызыл.

ҮДЕЛГЕ

Декабрь 7-де РФ-тиң Шүүгү яамызының Тыва Республикада Кеземчелер күүседир эргелелинге Чечен Республикаже албан ужурунда сургакчылаашкын кылып чоруур дээн ажылдакчыларның болгаш оларның төрелдериниң хуралы болуп эрткен.

Бо удаада Чечен Республикаже 17 дайынчы чоруур. Оларның 15-и тускай даалга күүседир килдистен, а ийизи оперативтиг ажылдакчылар. Ук хуралга Чечен Республикаже бир дугаар чоруп турар кижилерге чаңчыл езугаар камгалалдыг талисманнарны херээженнер төвүлелиниң даргазы Г. Н. Стрельникова тывыскаш, эр кижиниң мөзү-шынары кандыг болурунуң дугайында шүлүглелди номчаан А кадрлар килдизиниң даргазы Н. Н. Пластинин тускай суй белектерни тывыскан. Үделге үезинде ТР-ниң ДХ-ниң Даргазы Ш. В. Кара-оол, ККЭ-ниң начальниги Б. А. Узум олар чүве чугаалаан. Дайынчы бөлүктүң командири О. М. Сухоносов чоруп бар чыткан автобустуң эжиинден ТР-ниң сарыг, ак-көк оңнүг гугун чайып байырлашкан.

Юрий ОНДАР,
Кеземчелер күүседир эргелелдиң начальниги, подполковник.

СОЛУН БОЛГАШ ЧАГЫКЧЫ

ЧӨПТҮГ НЕГЕЛДЕ

Ноябрь 30-де Чоон-Хемчик кожуунуң товуң Чадаанага сургакчылап чорааш, төп харылзаа белдиринге кире дүштүм. Ук албан черинин даргазы Олег Белекович Монгуш "Шын" солуннуң чагыдылгазының кожуунда эки чоруп турарын дыңнатты. Чагыдыкчыларның хой нуруузу пенсионерлер. Кожуунда ниитизи-биле 5 муң 670 пенсионер болгаш инвалидтер бар. Оларның хой кезииниң бо чылын "Шын" солунну чагыдып аптарының аргазы бар. Солунну доктаамал чагыдып ап турар, ол чокка "чурттай албас" суг кижилер Чоон-Хемчик кожуунда хой.

Ынчангаш Олег Белекович мындыг үүлге хомудап олурду. Чамдыкта "Шын" солуннуң чамдык номерлери келбейн, шуут үнмейн баар. Ынчан чагыдыкчылар топ харылзаа белдиринге кээп, ооң даргазынга негелде, хомудал кылыр. Ынчангаш кандыг-бир чылдагаан-биле солун номери үнмейн баар деп барганда, мурнуку үнүп келир номерге "ындыг-мындыг чылдагаан-биле дараазында номер үнмес" деп дыңнадып турза кандыгыл? Оон ыңай ол үнмейн барган номерниң өртээн чагыдыкчы төлеп каан болгай. Ооң өртээн эгидериниң азы ук номерни катап үндүреринің аргазы бар бе?

Үстүнде айтырыгларга "Шын" солуннуң харыысалгалыг секретары К.К.САТТЫҢ харыызы бо:

— Бо чылын "Шын" солун колдуунда үзүктел чок үнүп турган. Ынчалза-даа октябрь айда төп типографияга солун парлаарынга херектиг материалдар үзүктели бергени-биле ийи хире номер үнмейн барган чүве. Ол талазы-биле Чадаана хоорайның төп харылзаа белдириниң начальники Олег Белековичиниң негелдези чөптүг-дүр. Ылаңгыя ооң үнмейн баар хире апарган номерлер дугайын баш удур чагыдыкчыларга дыңнадып турза кандыгыл дээн саналын аажок чөпсүүп хүлээп ап тур бис. Үнмейн барган номерниң өртээн чагыдыкчыларга эгидер азы катап үндүрер арга бар бе деп айтырып турардыр. Үе чаңгыс черге турбас болганы-биле солун үнер ужурлуг хүннү катап "тыртып эккээр", эгидер арга чок болганы-биле үнмээн номерни катап үндүрер арга чок. Ооң өртээн эгидер арга база чок. Чүге дээрге ук акша шагдала солун үндүрер ажылче кире берген болур. Ону оон уштур арга чок. Ындыг таварылгаларда редакция буруу чок деп чагыдыкчылар билип, "чирли берген" номер өртээ каш акшага хомудавас боор деп идегээр-дир бис. Оон ыңай ТР-ниң Чазаа солун үндүрүлгезинге бээр ужурлуг акшазын үезинде берип-ле турар болза, "Шын" солуннуң редакциязы чагыдыкчыларның сеткилин кажан-даа хомудатпас.

Борис ОНДАР.

БУРУНГААР КӨРҮШ

Республиканың өөредилге черлери үениң негелдезинге дүүштүр компьютерлер-биле чепсегленип ап турар.

Бо хүннерде элээн бурунгаар көрүштүг өөредилге болгаш ажыл-албан организациялары Интернет системазынче коштунгаш, бүгү делегей-биле харылзаа тудуп эгелей берген. Интернет провайдери (кожукчузу) республикада үгле "ТываТранк-Телеком" фирмазы бооп турар.

Ук фирманың кол бухгалтери Маргарита Рушинскаяның тайылбыры-биле алырга, Интернет системазынче коштунганы дээш өртек 703 рубль 03 көп. Аңаа немей саткан өртектен үндүрүглер — 35 рубль 15 көп. бооп турар. Интернетче коштунган соонда, тускай парольду болгаш адрести ажыдып бээр. Организацияларга 8 шактан 18 шакка чедир 1 мегабайт дээш өртээ — 16 рубль 80 көп., 18 шактан 24 шакка чедир хүндүскү тарифтен 20 хуу чиигелде — 13 рубль 44 көп. А эртенгиниң 8 шакка чедир ажылдааны дээш 50 хуу чиигелде — 8 рубль 40 көп.

Кысказы-биле

АЧЫ-БУЯН ЧЕДИРЕР

"Хүн-Хүртү" бөлүү чүрээнде кемниг төрүттүнген чаш уругларга эмчи дузазынга херек акша-төгерик чыыр ачы-буян акциязын эрттирер деп турар.

Амгы үеде Тыва Республикада ниитизи-биле 107 бичии уруглар кезиишкинни маңан турар. Кезиишкинни мүн-не республиканың бюджет акша-хөрөңгизи-биле чорудуп турар, ынчалза-даа ооң чедишпезинден аарыг уругларның шүптүзунга эмчи дузазы чедирери нарын бооп турар.

ЭЭЛЧЕГЛИГ КИЧЭЭЛ

"Алан-Тос" чечен чогаал каттыжыышкынының бо өөредилге чылында ээлчеглиг кичээли болган. Каттыжыышкынның удуртукчузу ТКУ-нуң тыва дыл болгаш литература башкызы С. С. Комбу кичээлди тыва чечен чогаал болгаш журналистика-биле холбап эрттирген.

Чечен чогаал бөлүүнүң дыңнакчылары боттарының чогааткан ажылдарындан аңгыда, А.Уержаа, С.А.Сарыг-оолдуң, К-Э. К.Кудажының чогаалдарын, шүлүктерин номчаан.

САЛБЫРНЫ АЖЫДАР

Кызылдың дугаары 4 профессионал училищезинің салбырын Аржаан суурга ажыдары көрдүүп турар. Бо хүннерде аңаа белеткел ажылдары адакталып турар. Ооң сорулгазы — чер ажылы-биле холбашкан аныяктарны аңаа белеткээри бооп турар. Ам дээрезинде трактористер, ооң соонда чолаачылар белеткээр курстарны ажыдар. Ол өөредилге чери дузалал ажыл-агыйлыг, кыштаглыг, сиген-ширбиил өстүрер черлиг болур.

КИЖИЗИДИКЧИ МӨӨРЕЙ

Декабрь 1-де Тес-Хем кожуунуң бойдус камгалалынга болгаш кижизидилге айтырыгларынга хамаарыштыр кожуун школаларының аразынга хөглүглер болгаш тывынгырлар клуву (КВН) болуп эрткен. Аңаа Самагалдайның дугаары 2 школазының башкылары эң-не сагынгыр, тывынгыр чоруун көргүскеннер. Чылдың болур ол мөөрейге ук школаның командазы 4 чыл улаштыр тиилекчи болуп келген. Ийиги болгаш үшкү черлерни Самагалдайның дугаары 1 болгаш Кызыл-Чыраа школазының командалары ээлээн.

* * *

Ол-ла хүн кожуунуң Самагалдай суурнуң Культура бажынынга СПИД аарыынга удур темажыткан кежээ болган.

Аңаа Самагалдайның аныяк башкылары, эмчилери, үндүрүг албан черлериниң ажылдакчылары баш удур сагындырыглыг, кижизидикчи утка-шынарлыг кежээни эрттирген.

СЕМИНАР

ӨӨРЕДИГЛИГ АЖЫК КИЧЭЭЛ

Эрткен неделяда Кызыл кожуунуң Көк-Тей суурунуң өөредилге килдизинің планы-биле чаңчыл езугаар чылдыңна болуп турар тыва дыл башкыларының семинары эрткен. Аңаа он ажыг башкылар кээп, боттарының билиин бедидип алыр аргалыг болган.

Ук семинарга Көк-Тей школазының дээди категорияның тыва дыл башкызы Роза Хертек, бирги категорияның башкызы Мария Саая ажык кичээлдерни бедик деңнелге эрттирген.

Мындыг өөредиглиг семинарлар аныяк-даа, хоочун-даа башкыларга улуг деткимчелиг бооп турар. Ажык кичээл берген башкы бүрүзү янзы-бүрү арга-методтарны ажыглаанын келген башкылар онзагайлап демдеглээн.

Игорь ДАМДАК.

Эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга өртектер тургузар методиканың болгаш эм аймаанга база медицина ужур-дузалыг кылыгларга немелде өртектер тургузар болгаш дугуржур түр чурум дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2000 чылдың ноябрь 28 № 1165 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 1999 чылдың март 29-та № 347 "Эм аймаанга өртектерге күрүне контролюнуң дугайында" доктаалын күүседири-биле база эм аймаа-биле чоннуң калбак кезиин хандырар база амыдыралчы эргежок чугула эм аймааның даңзызында кирип турар эм аймаанга өртектер тургузарының механизмин сайзыраңгайжыдар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Мында кошкан:

— эм аймаанга болгаш медицина кылыгларынга өртектер тургузарының методиказын;

— "Тыва Республикада эм аймаанга өртектерге күрүне контролюнуң дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 1999 чылдың сентябрь 21-де доктаалында айытканындан улуг өртектер тургускан, эм аймаан мөөңнеп болгаш үүрмектеп садар аптека албан черлеринге амыдыралчы эргежок чугула эм аймааның даңзызында кирген эм аймаанга немелде өртек тургузарының болгаш дугуржурунуң түр чурумун бадылаар.

2. Республиканың аптека албан черлери өнчү хевири болгаш ведомство аайы-биле хамаарылга чокка амыдыралчы эргежок чугула эмнер даңзызында кирген эмнерни мөөңнеп болгаш үүрмектеп садып турарының дугайында медээни ТР-ниң Кадык камгалал, эм-таң болгаш техниктиг хандырылга яамызының чанында эм-таң болгаш техниктиг хандырылга департаментизинге ай санында-ла 1-ниң хүнүнде киирер.

3. Тыва Республиканың Кадык камгалал, эм-таң болгаш техниктиг хандырылга яамызының чанында эм-таң болгаш техниктиг хандырылга департаментизи ай санында-ла 10-нуң хүнүнде амыдыралчы эргежок чугула эмнер даңзызында кирген эм аймаанда өртектерниң байдалын ТР-ниң Экономика яамызының өртектер болгаш чайгаар монополиялар департаментизинге киирер.

4. Тыва Республиканың Экономика яамызының өртектер болгаш чайгаар монополиялар департаментизи ТР-ниң Кадык камгалал, эм-таң болгаш техниктиг хандырылга яамызы база Тываның чөпшээрел-бүрүткел палатазы-биле кады бо методиканы шын ажыглап турарынга контрольду боттандырар.

5. Тываның чөпшээрел-бүрүткел палатазы эм аймаан мөөңнеп болгаш үүрмектеп садар эргежок чугула амыдыралчы эм аймааның даңзызында кирген эм аймаанга немелде өртектерни тургузар болгаш дугуржур түр дүрүмнү күүседири-биле фармацевтика ажыл-чорудулгазынга чөпшээрел бээр айтырыгны өөренип көөр.

6. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын ТР-ниң Чазак Баштыңының социал айтырыглар талазы-биле оралакчызынга дагзыр.

Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың ноябрь 28-те № 1165 доктаалы-биле бадылаан

Эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга өртектер тургузарының МЕТОДИКАЗЫ

1. Ниити үүлдер

1.1 Эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга өртектер тургузарының методиказын (моон ыңай методика дээн) Тыва Республиканың девискээринге эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга өртектер болгаш немелделер тургузар үеде чүвени бүдүмчелиг көөрүн хандырар сорулга-биле ажылдап кылган.

1.2. Бо методика болза организас-эрге-хоойлу хевири хамаан чокка, эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны белеткээринге, шыгжаарынга, сайгарарынга хамаарышкан чөпшээрел алган бүгү организацияларга болгаш бүдүрүлгелерге хамаарылгалыг.

1.3. Бо методиканы республиканың бюджет хөрөңгилерин, медицинаның ыяап-ла камгаладылга системазының хөрөңгизин (күрүне хереглелинге эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны садып алыр талазы-биле) чөптүг ажыглаары-биле ажылдап кылган.

2. Эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга өртектер тургузарының принциптери болгаш чуруму.

Чонну эм-биле хандырарынга аптека албан черлери эм аймааның бүдүрүкчүлериниң болгаш хереглекчилериниң аразында холбаштырыкчы звено болур.

Эм аймаан сайгарар янзы-бүрү байдалдарда оларны мөөңнеп, үүрмектеп садарының керээ, хостуг өртек негелделери дүүшкен турар ужурлуг.

Мөөңнеп садар өртек — ол дээрге, эмнерни бүдүрүп турар бүдүрүлгениң бодунуң продукциязын мөөңнеп садып алыр черлерге садар өртээ болур.

Үүрмектеп садар өртек — ол дээрге чонга чаңыстап азы бичии бөлүктеп садар өртек болур. Үүрмектеп садар өртекке чарыгдалдарны дуглаары-биле өртекке немелде киирип болур.

2.1. Хууда хөрөңги күсели-биле садып алыр эм аймаанга, медицина кылыгларына өртектер тургузары.

2.1.1. Эм аймаан болгаш медицина кылыгларын сайгарар үеде хуузунда валюта хөрөңгизи-биле садып алган эмнерни бүгү хереглекчилерге (чурттакчы чондан аңгыда) садарын хостуг мөөңнеп садар өртектер-биле боттандырар.

Баштайгы үеде санажылга өртээн тодарадыр, аңаа каайлы черинге бүрүткээн, каайлы декларациязын хүлээп алган хүнде Россияның Төп банкызының эде санааны бараанның керээ өртээн барымдаалаар, каайлы үндүрүү онаар бараанларны, чыылдаларны, оларны шыгжаарынга үнер чарыгдалдарны, банк чээлилериниң талазы-биле хууларны, өске-даа чарыгдалдарны барымдаалаар.

Санажылга өртээн мөөңнеп садар өртектің адаккы деңнелин тодарадыр.

Мөөңнеп садар өртектерни тургузарда даштыкы бараанларның шынарында ылгалдарны, рыноктуң негелдезин, бөр үүлдерин, иштики болгаш даштыкы бараанларның шынарын, бир аай бараанларда өртектерниң тургустунган деңнелин база барымдаалаар.

Мөөңнеп садар өртектерниң аразында ылгалдарны бүдүрүлгелериң сан-хөө ажыл-агый чорудулгазының түңнелдеринге хамаарыштырар.

2.1.2. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың девискээринде турар коснигнация складын дамчыштыр (коснигнацияның юридиктиг бадыткалы турда) эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны садарының мөөңнеп садар өртээн тургузарда, ук бараанның садып алыкчызы керээге айтыр өртекке РФ-тиң Төп банкызының эде санаанын база каайлы декларациязында айытканын езугаар, эмнер садып алган бүгү чарыгдалдарын, ук эмнерни бодунуң складынга чедирип алырынга үндүрген чарыгдалдарын (бараанларны чедиринге банк чээлизи дээш хууну) киирер. Ол ышкаш мөөңнеп азы үүрмектеп садарынга немелдени айтыр. Бо бараанларның санажыр өртээ оларның складка киргениниң сайгарып доозарынга чедир үеде өскерилбес.

Даштыкы фирмаларның складтарындан эм аймаан рубль-биле садып алган таварылгада (баш удур төлээри азы хуусаазын узадып төлээри хамаарылга чокка) оларны моон соңгаар сайгарарын иштики рыноктуң рубль-биле мөөңнеп садар өртээн тургускан организацияның (складтың) өртээ-биле садар, аңаа таарыштырып турар немелде өртекти база киирер.

2.1.3. Эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны мөөңнеп садар аптека албан черлери болгаш сайгарлыкчылар даштыкыдан садып алган эм аймаан бараанны берген черниң мөөңнеп саткан өртээн үүрмектеп садар немелдени киириштир үүрмектеп садар өртек-биле боттандырар.

2.1.4. Организациялар болгаш сайгарлыкчылар сайгарар өртектерни үүгле садыг немелделериниң доктааткан хемчээлдеринге өртекти өскертип болур.

2.1.5. Бир эвес эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны рубль-биле садып алыр таварылгада өртектер дугуржур протоколга валюта азы өске-даа үүлдер-биле төлээрин айыткан болза, мөөңнеп азы үүрмектеп садар өртектерни тургузарда, немелде өртектің үстүү хемчээлин садып алыр өртекке ажыглаар, ону РФ-тиң Төп банкызының акшаны үнелеп-деңнээн айтыышкынын езугаар боттандырар.

2.1.6. Кажан керээниң негелделерин езугаар эм аймааның өртээн төлээрин эм аймаан садып-саарган байдалын барымдаалап төлээрин көрген таварылгаларда, оларның өртээн валюта-биле айыткан болза, садарынга немелде өртекти РФ-тиң Төп банкызының айытканын езугаар боттандырар.

2.2. Эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга өртектерни тургузары

2.2.1. Эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны садып алыр үеде эмнелге-профилактика албан черлери санажылга фактуразын бижиир, завод-бүдүрүкчүнүң азы республика девискээринден дашкаар мөөңнеп чоруткан баштайгы холбаштырыкчының өртээн ыяап-ла айтыр, эмнерни чоруткан черниң мөөңнеп садар чижек немелде өртээн база айтыр.

2.2.2. Эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны күрүне чагыында тендер, конкурс, төпчүткен арга езугаар садып алыр бүдүрүлгелер эм аймаан эмнелге-профилактика албан черлериниче, аптекаларже тендер азы конкурс негелделеринге дүүштүр тургускан өртектер-биле чорудар.

2.2.3. Амыдыралчы эргежок чугула үүлдерге хамааржыр эм аймаанга садыг өртектен ашпас 1,15 х 1,35 болур.

Ыраккы Соңгу чүк районнарынга хамааржыр бүдүрүлгелерге — садып алыр өртек күрреестрде бүрүткээн өртектерден ашпас, 1,15-ке немелде өртек коэффициентизин көвүдедир, 8 хууну барымдаалаар.

Транспорт чарыгдалдарын келген бөлүктүң аайы-биле ачы-дуза чедирилгезинге бухгалтер документилеринге үндезилеп тургузар.

2.2.4. Бир эвес бүдүрүлгелерге, аптекаларга херек кырында эргежок чугула немелде өртектер доктааткан чурумдан ажа бээр болза, республиканың фармацевтика ажыл-чорудулгазын эргелеп-башкарар органның киирип кээри экономиктиг түңнелди езугаар Тыва Республиканың Экономика яамызының өртектер болгаш чайгаар монополиялар департаментизи ол немелде өртектерни бадылаар эргелиг.

Аптека бүдүрүлгелериниң эргежок чугула немелде өртектерни өрткен үениң дараазында сан-хөө-экономиктиг коргузүглерни барымдаалап тургузар:

садып алыр өртек езугаар бараан саарылгазы,

саарылганың хемчээлдери.

Тодаргай бүдүрүлге черинге немелде өртектің үстүү хемчээлин үндезилеп бадылаарда, эмнерни мөөңнеп болгаш үүрмектеп садар аптека албан черлериниң амыдыралчы эргежок чугула эм аймааның даңзызында кирип турар, эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга немелде өртекти тургузарының түр чурумунга дүүштүр чорудар.

2.2.5. Аптекаларның белеткеп турары эм аймааның өртектерин ингредиентилерни, саваларны садып алган өртектерни, үндүрген чарыгдалдарны болгаш орулгалыг болурунуң үстүү хемчээлин барымдаалап тургузар. Орулгалыг болурунуң үстүү хемчээли 20 хуу (орулгалыг болурунуң коэффициентизи 1,2 болур). Ол формула мындыг:

өртек — бот-үнени орулгалыг болурунуң коэффициентизинге көвүдедиптер.

Тарифтериниң бот-үнезинге киирер чарыгдалдарның составын продукцияларны (ажылдарны болгаш ачы-дуза чедирилгезин) бүдүрер болгаш сайгарар талазы-биле чарыгдалдар составының дугайында дүрүмде айыткан, ону продукцияның бот-үнезинге киирер, продукция (ажылдар болгаш ачы-дуза чедирилгези) бүдүрер болгаш сайгарар талазы-биле чарыгдалдарның составының дугайында дүрүмнү бадылаар дугайында РФ-тиң Чазааның 1992 чылдың август 5-те доктаалы-биле бадылаан.

Эм аймаан бүдүрериниң тарифтер санажылгазын аптека чери бот-тускайлаң чорудар, аптека бүдүрүлгезиниң удуртукчузу бадылаар.

Бир эвес эм аймаан бээр чер хереглекчиге мөөңнеп садар эмнерге хуу төлээрин чиигеткен болза, немелде өртекти чиигеткен хууға деп кызырар.

Бир эвес эм аймаан берип турар чер төлежилге документизинге эмнериң чамдыызынга натура езугаар чиигелде кылып каан болза, мөөңнеп азы немелде өртекти бараанның ниити санынга хамаарыштыр доктаадыр.

Чижээ, бараан берикчизи 500 рубль өртектиг 2000 санныг бараан чорударын айыткаш, төлевир чокка 200 санныг бараанны немей чорудар дээн болза, мөөңнеп-даа, үүрмектеп-даа оларны садарда, бараан берикчизиниң доктааткан өртээн барымдаалаар, биригээр чугаалаарга, 500 рубльди 2200 единицага үлептер, ук эмниң өртээ 2,30 рубль болур.

3. Документилерни тургузары.

3.1. Эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларның садар өртээн бараан берикчизиниң доктааткан чурумун езугаар бараан-төлежилге документилериниге (бараан-транспорт бижиктеринге, фактураларга, төлежилге негелделеринге, оске-даа документилерге айтыр.

3.2. Бараан-төлевир документилеринге немелде өртектерниң түңүн аңгы айтыр.

3.3. Транспорт чарыгдалдарын келген бараан аайы-биле аңгы тургускаш, бүдүрүлгениң удуртукчузу бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың ноябрь 28-те № 1165 доктаалы-биле бадылаан.

Мөөңнеп болгаш үүрмектеп садар аптека албан черлеринге амыдыралчы эргежок чугула эм аймааның даңзызында кирип турар эм аймаанга болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларга немелде өртектер тургузарының болгаш дугуржурунуң ТҮР ЧУРУМУ

1.Бо түр чурум болза организас-эрге-хоойлу хевири хамаарылга чокка, амыдыралчы эргежок чугула эм аймааның даңзызында кирип турар эм аймаанга Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың сентябрь 21-де № 847 доктаалында айытканындан ажа бээр немелде өртектерни тургузарының болгаш бадылаарының кол немелделерин тодарадып турар.

II. Немелде өртек төлевилелин экономиктиг чарыгдалдарга 3 хуу чедир орулгалыг (бараан саарылгазынга) болурунга үндезилээш, бүдүрүлге чери бот-тускайлаң санаар.

III. Немелде өртекти тургузар үеде бот-үнеге киирер чарыгдалдарның составын продукцияның (ажылдарның, ачы-дуза чедирилгезиниң) бот-үнезинге киирер продукция (ажыл, ачы-дуза чедирилгези) бүдүрер болгаш сайгарар чарыгдалдарның составының дугайында дүрүмнү бадылаар дугайында Россия Федерациязының Чазааның 1992 чылдың август 5-те № 552 доктаалынга дүүштүр тодарадыр. Орулгага үндүрүг онаарда барымдаалаар сан-хөө түңнелдерин тургузар чурумну сагыыр, оларга өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер.

IV. Эм аймаан болгаш медицина ужур-дузалыг кылыгларны сайгарар үеде немелде өртек санаарын кварталда бир катап чорудар. Немелде өртекти өскертириниң үндезини болза экономиктиг байдалда өскерилгелер: аренда өртээниң улгадыры, бараан саарылгазының хемчээлиниң бадары, өртектерниң өске-даа факторлары болур.

V. Немелде өртектің деңнелин өскертири-биле Тыва Республиканың Экономика яамызының өртектер болгаш чайгаар монополиялар департаментизи үндезиниг дараазында ийи экземпляр документилерни чорудар:

немелде өртектің өскениниң чылдагаанын айыткан тайылбыр бижик;

немелде өртекти бедидериниң эргежок чугула апарганының дугайында фармацевтика ажыл-чорудулгазын эргелеп-башкарар органның экономиктиг түңнели;

мурнундагы отчеттуг үеде бүдүрүлге талазы-биле херек кырындагы немелде өртекти санааны (бүдүрүлге отчеду болгаш өске-даа ажыл-чорудулга чокка);

чыл, квартал аайы-биле ажылдарның түңнелдериниң сан-хөө экономиктиг көргүзүглериниң балансызының (№ 2 форма) бадылаан хоолгазы;

чарыгдалдар дугайында шынзылга;

арыг орулганы хувааган дугайында шынзылга;

ниити бүдүрүлгеде база ажылдап турарларның айда алыр ортумак шалыныың дугайында шынзылга;

немелде өртекти дугурушкан протокол.

Эргежок чугула апарза, Тыва Республиканың Экономика яамызының өртектер болгаш чайгаар монополиялар департаментизи немелде өртектерни бедиткен чылдагаан дугайында оскедаа материалдарны негээр эргелиг.

VI. Тыва Республиканың Экономика яамызының өртектер болгаш чайгаар монополиялар департаментизи киирген материалдарны анализтеп көргеш, 20 ажыл хүнүнүң дургузунда немелде өртектің чаа деңнелиниң дугайында шиитпирни хүлээп алыр. Ойталаан таварылгада бүдүрүлге черинче үндезиниг ойталаан бижикти чорудар.

VII. Ойталаан дугайында шиитпирни мындыг таварылгаларда хүлээп алыр:

шын эвес медээлер киргенде;

бүдүрүлге черн курлавырларын долу хемчээлге ажыглаваан экономиктиг анализти кылганда.

Ойталаан таварылгада бүдүрүлге чери ийи таланың немей дугурушканын езугаар чаа материалдарны белеткээр эргелиг.

Немелде өртекти бадылаар үеде чарыгдалдарны өжегээр улгаттырган таварылгада, норма документилерни болгаш Методиканы хажыткында, тургускан немелде өртекти солуур болгаш эде көөр.

ЧЕЧЕН-МЕНДЕ, ЧЕЧЕК-ЧЕРДЕ

Антон ҮЕРЖАА

Хөлчүн карам кээр четти,
Хөнекте шай изиг-дир бе?
Хөнекте шай ол-даа канчаар,
Хөглээр чаңың кайыл,
хорээм?

Чараш карам кээр четти,
Сакпында мүн изиг-дир бе?
Сакпында мүн ол-даа
канчаар,
Чадаганың кайыл, кулугур?

Чечен карам кээр четти,
Чеңгиниде чем изиг-дир бе?
Чеңгиниде чем ол-даа
канчаар,
Чечен сөзүң кайыл, чүреэм?

Василий ХОМУШКУ

ДҮЛНҮ БЕРЕЙИН

Ээреминге, саарыңга
Эштип-шымныып
өскен хемим
Эриин орта чедип келгеш,
Элезинни чадыг кылгаш,
Эъдиң-кежиң хүнге
дөгеп,
Эргеленип чыдар болдун.

Хенизиг када караам шимгеш,
Хемниң суу бооп эсти бердим.
Хемче — менче — чажың
эстеп,
Хертеш, чоргаар
базып ор сен...
Куспаам ...ва чараш уруг,
Кулбуртуп кээ...
кире берд...

ЭСКЕРИГЛЕР

ПЛИСЕЦКАЯ 70 ХАРЛААН

Россияның Президентизи В. В. Путин Улуг театрның сценазынга үнүп келгеш, атсураа делегейге алдаржаан балеринага өөрүп четтиришкинниң сөстерин сөглеп, өг-бүлезиниң өмүнээзинден бодал чечектерни сунган. А ажыл-албан аайы-биле "Ада-чурт орденинин I-ги чергези"-биле шаңнаан болгаш 75 өкпеңе розаларны соңнээн.

Улуг театрның сценазынга "Куулуг хөл-биле" безин 800 ажыг катап үнген артист бир катап оон үнер ужурга таварышканы база бар. Ол дугайын сагындырып, бир корреспондент "Улуг театрны өршээпкениңер ол бе?" деп айтырарга, балерина мынча деп харыылаан: "Улуг театрга хомудал турбас ужурлуг, ону чүгле магадаар херек".

ЧУРТТУҢ "БИРГИ КАДЫНЫ"

Людмила Путина чурттуң "бирги кадыны" болганындан бээр удавас бир чыл болур. Ол хиреде оон дугайында билдингир чүүлдер хөй эвес.

Разведчик кижиниң кадайы болгаш ындыг ийикпе, Л. Путина шыңгыы, хөй чүве чугаалавас. Бир сураглыг политиктиң кадайы Путина-биле идик-чеп, кааскалга дугайында чугаа кылырга, демгизи чугаалы деткивээнин ажыы-биле чугаалап турар. Путинаның улуг чугаа кылып турар айтырыглары: орус дылдың статузун ХКЭ чурттарынга камгалап арттырары, сывырындак херим артында херээжен чоннуң байдалы.

Людмила Александровна чаныш-сыныш чок кижилериниң бирээзи дээрзиниң бадыткалы — автоавария соонда элээн каш кезиншкинни шыдамыккайы-биле эртип, кадыын эгиткени.

Оон чаш, элээди чылдары Прибалтикага, Калининградка эрткен. Авазы Елизавета Тихоновна Шкребнева, кыс дуңмазы Ольга ам-даа ында чурттап турар. Артист болуксап чораан. Ынчалза-даа Калининградтың техниктиг институдунче өөренип кирген, ийи чыл эрткенде, ЛКУ-нуң филология факультединче кирип алган. Театрга ынакшыл оон амыдыралында улуг рольду ойнааны чугаажок, чүге дизе келир үеде өөнүң ишти Владимир Путин-биле ол театр кассазынга таныжып алган. "Ленсоветке" Аркадий Райкиниң концертин бир дугаар кады көргеннер. Университетке мергежили испан дыл болган, а ашаа Германияга ажылдап турда, ынак немец дылын тергиин кылдыр өөренип алган. Ийи школачы кыстарының немецтээри орустааны-биле дөмейле

ШИЛ ОРДУ

Красноярск чурттуг пенсионер Аркадий Лыткин куруг шилдерден бажың (дача) тудуп алган. Ында ол кадайы-биле ам он чыл чурттап турар. Ийи каът шил бажыңының бир квадрат метринге-ле 150 хире шил херек. Сарайны, арыгланыр бажыңны, ийиги каътче үнер чаданы база тудуп алган.

73 харлыг пенсионер чоокта чаа аарааш, кезишкин эрткен. Камнанмас болза хоржок. Оон башка планнары ам-даа хөй. Курлавырда тудуг материалы — 2 муң ажыг шилдери бар. Шил дужаагаш, акша тып чоруур кижилер ооң бажыңын бузар бодал чок, чүге дизе ол бажыңын чүгле садыглар хүлээн албас шилдерден тудуп алган

"СЫЛДЫСТАРНЫ" БАЗА ООРЛААР

Ленком театрының алдарлыг артистери Николай Караченцев, Олег Янковский кымны-даа мурнай автомашиналарын оорлатканнар. Оон улаштыр шупту "сылдыстар" машиналарын алзып эгелээн. Александр Абдулов баштай "БМВ-735"-ин, оон ийи дугаарында база-ла даштыкы машиназын оорлаткан. Артистер Ирина Аллегрова, Вадим Казаченко, Зиновий Герд, телебашкарыкчылар Владимир Масланенко, Валдис Пельш, чогаалчылар Андрей Вознесенский дээш, чадаглаан "сылдыстар"-ла хөй. Чоннуң ынак кижилерин безин оорлап, үптеп турары чаржынчыг.

СОГУР КЫСКА ЫНАКШЫЛ

Сураглыг ыраажы, композитор Игорь Николаев биле оон кыпсып каан "сылдызы" Наташа Королева (Киев чурттуг, бодунуң фамилиязы Порывай) оларның амыдыралчы оруктары башкаланып эгелээн. Оон колла чылдагааны — согур ыраажы кыс Диана Гурцкая. Бо кысты база эң-не баштай сценаже Николаев үндүрүп келген. Ам иелээ бо-ла ырлажып үнүп турар апарган.

Николаев биле Королева өнчү-хөреңгизин канчаар үлежир ирги деп айтырыг бөгүнде сонуургактарны дүвүредип турар. Майамиде далай кыдыында оларның ордузунуң өртээ 350 муң доллар. Америкада база улуг бажыңныг. Москвада база. А дачазы мырыңай езулуг орду.

Чоокта чаа-ла аас-кежиктиг өг-бүле, а ам... Ынакшылда кээргел чок дижири бо ыйнаан.

Төп парлалгадан доп-чузу-биле очулдурган.

ЫНДЫННЫГ ЫРЛАРНЫҢ ТӨӨГҮЗҮ

Бистиң өгбелеривис үедүптен бээр көшкүн амыдыралдыг: Алдай-Таңдызындан аңын аннап, тооруктуг долгай таңдызынга тос үзүн малын малдап, ак өөнге ажытөлүн доруктуруп, өстүрүп, амыдырап-чурттап чораан.

Тываларның көшкүн амыдыралынга чылгы мал — аът эң-не кол черни ээлеп келген. Чер-ле ынчаш кижи төрелгетенниң ниити сайзырал-хөгжүлдезинге аттың кирген үлүг-хуузу улуг. Кожа-хелбээ аймак-чоннар-биле садыг-саарылга кылып, аралажып харылзажырда чүс-чүс, мүн-мүң чылдарда аът кижиге бараан болуп келген. Черан ...ыраанга, кыштың соогунда, чайның ...инде-даа тыва кижиниң эң-не ынакшыгы, эң-не бүзүрелдиг эжи, өөнүү — чылгы мал ...

Тыва кижи аът кырынга өскен дижир. Улустуң аас чогаалының ыр-кожамыктарында-даа алдан-алазын бола кожааттап ырлаан болур.

Алдан четкен
чылгымның
Алазы кайыл, коңгур ээй,
Алды кожуун чонумнуң
Алызы кайыл,
коңгур ээй —

дээн чижектиг.

Ынчангаш Черлиг-оол Чашкымаевич Кууларның эр кижиниң эки аъдынга тураскааткан шүлүк-ырызының тыптып, төрүттүнүп келген төөгүзүнүң дугайында чугаадан кылып көрээлиңер, эргим номчукчу.

1. Аъдым...

Хоглуг чаңым,
ыры шоорум,
Хөөмейим сергетти бе?
Кандыг кончуг
омак-сергек
Карбап ор сен,
Кара-Дайым...

Бистер школага өөренип турар үеристе (1967-1977) класстар, школалар аразынга уран чүүл көрүлделери (фестивальдар) чылдың-на бедик көдүрлүүшкүннүг болгаш кедергей солун эртип тургулаан. Шак ындыг көрүлделерге бистен улуг-даа, бистен биче-даа салгалдың ажы-төлү чоокка чедир-ле дыка идепкейлиг киржип турдулар. "Аъдым" — улуг-даа, биче-даа класстарның оолдар ансамбльдериниң чирттиледи бадырып турар ырларының бирээзи чүве.

Хайыра чок кымчыланыр
Каржы кижи мунмаан
боорга,
Чыраа, саяк чоруун-биле
Чындыңнадып
олур сен бе...

Бистиң ырлажып турганывыс одуруглар ындыг турган. Шүлүкчүнүң 1975 чылда үндүргени "Аъдым" деп баштайгы номунда элээннe өскерилгелерлиг чораан. Ооң дугайында чугааже киреривис мурнунда мындыг бодалдарны демдеглексээн ийик мен.

Мен билип кээримге-ле, авам, ачам суг сууржуң амыдыралдыг, чогум-на саап ижер инектерлиг, ажы-төлүнүң санынче эжелиг өшкүхойлуг, хаваннарлыг-даа улус чораан. Авамның кады төрээн хеймер дуңмазы Шожал-Даржаа даайым суг малчыннап турган. Оларның мээң биле атташ оглу Василий (ол ам бистиң аравыста чок), чаңгыс классчыларым, ийнстер Василий биле Виктор (Чылгычы Хомушку Кызыл-оолдуң оолдары) ол ырны өткүт, хоорг үнү-биле үгүгрүктүң маңнызы аяны-биле чергелештир

Малчын эриин чоруу
далаш
Баар чери ырак бооргa,
Чаныксаалтың, күжүр
аъдым,
Салгын-биле
чарыштың бе —

деп бадыра бээрге, малчыннар оолдарынга ылап-ла чырык адааргал-биле адааргап, мээң ада-ием база малчыннар турган болза, мен база ол ырны шак ындыг чоргаарал-биле ырлап чораан болзумза деп бодангылаар турган мен...

Ырның тоогузу.

"Аъдымның" бирги строфазы 1960 чылда, а ук шүлүктүң баштайгы хевири 1961 чылда бижиттинген. Бо шүлүктүң чаяаттынып төрүттүнеринге кандыг ындыг эптиг байдалдар, чылдагааннар турганыл?

Оон дугайында Черлиг-оол Чашкымаевич мынчаар сактып чугаалаар кижи: "Төрээн авамны Дары дээр. Ол мен 1 хар ажып чорумдала чок болган. Авамның адаезеи, 9 ажы-төлдүг Чашкымай болгаш Маңмаа Кууларларның, кырган ада-иемниң өөнге өзүп келдим. Эктимден элетпейн, аксымдан аштатпайн эргеледип өстүрүп кагдылар. Оларымны ава, ачай дээр-ле болгай мен. Чогум төрээн адам Ооржак Көк-Хуна оглу Дамый-Очур деп кижи. Авамның угбаларын, кыс дуңмаларын Чыргакы, Хорум-Даг улузу кудалап, келин кылып алган болур чораан. Кырган-ачам сугга күдээлери чыраа, саяк малдар-биле чүген, суглуун кыңгыды чындыңнадып келир чүве. Ол честелериниң аттар мактап, хөөрешкен турарын бо-ла дыңнаар кижи мен. Оларымның бажыңнарынга туруп, Чыргакы, Хорум-Даг-даа школаларынга өөренип турдум. Дыштанылга үезинде мен база ол чүглүг куш дег, чүгүрүктер-биле чанып кээп турган болгай мен. Ынчангаш аъттың романтиказы, бичиимден ала-чайгаар-ла ындыг шүлүктен бодарат — деп күткүп турган дег чүве".

Кажан ол ыры болу бергенил? Ч. Ч. Куулар "Аъдымның" баштайгы хевирин бижип алгаш, ынчан башкы институдунга хөгжүм башкылап, оркестр удуртуп турган Ростислав Токур-оолович Кенденбильге көргүскен. Ол башкы ук шүлүктү номчуп танышкаш, фортепианога бир-ле аялга таарыштырып ойнай берген. Үстүнде демдеглээнивис дег бодалдар, күзелдер Ростислав Токур-ооловичиниң сеткилчүрээнге база-ла сырынналып, дойлуп чораану-ла ол турган боор. Аныңаа шүлүкчүнү ийи хонгаш чедип кел деп-тир. Ийи хонук эрткенде "Аъдымның" сөзүглелинээзинге аялгазы-биле катай эгиткен...

Оон соонда институттуң хөйнүң ырын удуртуп турган салым-чаяанныг композитор Роберт Лесников башкы:"Бо сөзүглелдиң база аялганың хөйнүң ырынга таарышканы кончуг-дур. Чүгле хөйнүң ырынга кожумак тураргa эки. Ону улаштыр чогаадып көр" деп авторга чагыг киргген. Ол чагыг күүсеттингенде, ырның кожумаанга аялганы Р. Лесников боду бижээн. Хөйнүң ырын тускай комиссия хүлээп алыр үе чоокшулап олурда, "Аъдымның" бир строфазын орус дылга база ырлаар кылдыр очулдурар" деп даалга келген. Орус дылче сос сүргеп очулгазын тыва дыл башкызы, эртемден Ш. Ч. Сат, а уран-чечен очулгазын шүлүкчү Светлана Козлова кылган болуп турар.

Ынчалдыр "Аъдым" бүгү Тывага діңмиреп, чаңгыланы берген...

2. Үдеп каар сен...

Чарлыышкыннын
бүдүүзүнде тур мен, эжим,
Чанымга кээп, эктим орта
холуң салам.
Ынаан каггаш, ырап чоруур
берге-ле-дир,
Ынчалза-даа эртем чедип
алыр херек.

"Үдеп каар сен" — үделгениң эң-не уян, эң-не чараш, эң-не дээжи ырызы. Баштайгы одуруглардан лириктиг маадырның ынанган эжинге эргелении-биле чергелештир чарлыышкынның кударал аян-хөөнүүнүң дээди чадазы сеткилиниң ханызындан саарлып турар. А сөөлгү одуругда угаан-бодалдың, тура-соруктуң, күштүг күзелдиң аян-хөөнү дыңзып, өзек бодалды улам тода илередип үнүп келген.

Улуп турар шуурганныг
соңгу черге
Узун дуне төрээн черим
сактыр боор мен.
Хаактап бадар тейивиске
үнүп келгеш,
Харагылап, Саян уунче
көөр-ле боор сен.

1966 чылда Кызылдың башкы институдун дооскаш, Ч. Ч. Куулар баштай Ном үндүрер черге ийи ай иштинде, оон соонда комсомол обкомунга ажылдап турган. Дараазында чылын Москва хоорайга комсомолдуң дээди школазынга өөренип кирген. Үдээшкинниг ол үелерниң дугайында шүлүкчү боду мынчаар сактып чугаалап олурар: "Ийе, херек кырында мени Кызылдан өөм ишти, төрелдерим үдеп турган". Ол-ла үелерде, соонда барып, ук шүлүктүң сөзүглелинге өлүм чок аялганы бижип каар Хүреш-оол Кара-Салович Дамба база Новосибирск консерваториязынче үдеттирип турган болбайн аан...

Холун каггаш, ырак ужар
аңгыр эвес.
Холун эрттир уярап-даа
канчаар ону.
Сайлыг хемниң шоорун
дыңнап, могаг чокка
Сагыш хаңдыр чугаалажып
алдывыс-даа.

Үжен чылдардан бээр-ле соңгаар өөренип чоруп турган сургуулдар августуң тончүзүнде Кызылдың сады, Улуг-Хем эринге кээп чыглыр. Ырак орукче аъттанырда таныш-көрүш, эш-өөр база чедер черинин аайы-биле эштежип-коштажып алыр дээш ындыг. Ол үениң аныяктарынга ындыг ындынныг сос, ылаңгыя аялга, ындыг ыр херек турган. Үерлээн дажыг хем дег, күштүг күзел, эртем-билиг дээш чүткүлдүң үлегерлиг ол үезиниң негелдези-даа ындыг турган...

Сылдыс караа чидиг көстүр
аяс дуи-дур
Сыннар кыры хемни кежир
кертийип тур.
Ужар-хеме кылаш кыннып,
олап ажар
Улуг тынмайн, аржыыл
чайып, үдеп каар сен.

"Үдеп каар сен" чеже-чеже аныяк кижилериниң сагыш-сеткили-биле хөөннежип, чеже-чеже чалыы чүректерни уярадып, хөлзетпээн дээр. Та чеже кижи ындынныг ол ырның девии-биле ынаныштыг эжин үдеп, кударап, манап тура куюмнап, уткуп алгаш өөрүп, салым-чолун чогуткан чүве...

3. Чараш эмчим, чүге читтиң!

Анай-хаактан ээлгир сыныңа
Аккыр халат улам каастаан
Эзим-Адаа чайлагларга
Эстедип-ле келир турдуң.
Чалалгаа кээр,
Чараш эмчим
Чүге читтиң?
Чүген суглуу дагжавастаан
Чүрээм саргып манап чору.

Бо шүлүк-ырның төрүттүнген төөгүзүнүң байдалдары, чылдагааннары база-ла солун.

Школачы чылдарында кандыг-ла-бир оолдуң азы кыстың кымга-даа эскертпээни, буруу чүве чок, арыг сеткилдиң бүдер-даа, бүтпес-даа күзелдери туруп болур. Бо бодалга чижек болур хевирлиг Антон Үержаанның "Ыр" деп шүлүүнден дараазында одуругларны киирип көрейн.

Аксы-Барлык унун чазаан
Ак-ла талдар, бора талдар
Анай-карам сынын чазаан
Ак-ла шокар платьезин.

Бо болза бистиң үевистиң аныяктарының чогаадып алганы кожамык ыры чүве. А. Үержаа бодунуң шүлүүнүң эгезинге ону киирип ажыглаан. Ол шүлүктүң аян-хөөнүн чүглээриниң база бир арга-хевири болур. Оон соонда уламчызы мындыг:

Сырынналган өөнүт
дужум —
Ак-көк платье оюп
калган.
Шак ол уруг
өглуг-баштыг...
Аян ырым артар ыйнаан.

Ч. Ч. Куулар 1959 чылда 10-гу классты доозупкан. Оолдар, уруглар ынаармынаар өөренир дээш чоруп-ла турар. А ооң чоок эштериниң бирээзи эмчи институдунче өөренир деп күзелдиг турган. Ол өөнүүн аккыр халаттыг турар кылдыр бодап, дөрт одуругдаа бижип алган турган...

Суук кара ийи чажың
Эктиң ажыр салгалчыннаан,
Чугла эрээн хоюг караан
Эргим, чассыг хүлүмзүрээн
Чалалгаа кээр,
Чараш эмчим,
Чүге читтиң.
Чүген суглуу кыңгырт
дээрин
Чүрээм ыстап кыйгырып чор.

Чеже катап, шак-ла мынчаар, эдиски дег үнү-биле, бодунуң чогаатканы аялгазы-биле Саяа Мыңмырович Бюрбээ тыва телевиденениң ак-көк экранынга, тыва радионуң чалгыларынга чангыландыр ырлап үнүп келбеди дээр. Шак ол ыры — эмчи кижиниң эриг баарлыг сеткилинге, эртем-мергежилинге, эрес-шудургу ажылжинге тураскааткан эргеленг-чоргааралдың ыдык ырызы болду. "Чараш эмчимниң" чаяакчызы Черлиг-оол Чашкымаевич Кууларга 60 харлаанын таварыштыр черге чедир мөгейип, өөрүп четтиргенивисти илередип каалыңар, эмчилерим, бүгү тыва чонум!

Василий САЛЧАК,
Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң чогаал секторунуң эртем ажылдакчызы.

АЛАШ, ХӨНДЕЛЕҢ... АНТОН, ВАСИЛИЙ...

ЧОГААЛЧЫ КИЖИ ДЕП КЫМЫЛ? Ону кижи бүрүзү харыылап шыдапкы дег, ынчалза-даа долузу-биле харыылаары дыка берге деп бодап чоруур мен. Чогаалчы кылдыр ооренири берге, кижи-биле кады төрүттүнүп келир салым-чаяан. Оон анаа, чогаал биживес кижилерден ылгалдыг, онзагай үүлдер-ле хөй. Оларны маңаа санавайн, чогаалчы эштерим дугайында бижикседим.

Тыва чогаалда мөңгези-биле аныяк чогаалчылар болуп артып калган Антон Үержаа, Василий Хомушку турган болза, төрүттүнген хүннерин бо декабрь айда демдеглеп эрттирер ийиктер. 43-44 хар — чурталганың чулуун ам-даа долузу-биле харамдыгып ижип четтикпээн, ам-даа хөй-хөй одуругларны бижиир ужурлуг назы-дыр. Бо ийи чогаалчыны каттыштырып чоруур үүлдер дыка хөй турганын ам бодап кээрге, бирде чиктиг-даа, бирде элдептиг-даа ышкаш.

Күжүгет, Хомушку... Антон, Василий... Антоша, Василек... Кайызы-даа Барыын-Хемчик чурттуг, артында-ла Хөнделең суурдан, 1-ден 8 класска чедир чаңгыс класска өөренип келген, кайызы-даа хөй ажы-төлдүг малчын өг-бүлелериниң оолдары. Кайызы-даа 75-76 чылда школа дооскаш, ККБИ-ниң филология факультединче экзаменнер дужаап турган. Чүгле Антону ол чылын институтче кирбейн баргаш, шеригже чорупкан. Ынчалза-даа оларның оруктары филология факультединге база катап катчы берген. Василий 1980 чылда, а Антон 1982 чылда доосканнар. Кайызы-даа студентилеп тургаш өг-бүлелиг, ажы-төлдүг апарган. Кайызы-даа чогаал ажылын школачы тургаш-ла бижип эгелээн турган болгаш, институтка база чогаалын уламчылап бижип, чогаадыкчы аныяктарның "Дамырак" чечен чогаал каттыжыышкынынга киржип турган. Кайызыныңдаа баштайгы чогаалдары "Дамырак" чыындыга 1978 чылда үнген. Кайызы-даа боттарының чурталгазында чогаалдарының 3-3 чыындыларын үндүрүп четтигипкен. А. Үержааның 4-кү чыындызы "Ынак мен" ол чок апарган соонда чырыкче үнген, а В. Хомушкунуң 4-кү чыындызы ам чырыкче үнер деп турар.

Бир элдеп чүве — чаңгыс сылдыстар куржааннда (стрелец-адыгжы) декабрьда чаңгыс чыл карышкактыг төрүттүнгени: Антон Үержаа декабрь 2-де, Василий Хомушку — декабрь 4-те. А дөө оранче удаа-дараа 1,5 чыл хире карышкактыг, кандыгдаа чагыг-сос арттырбайн, хепхенертен чорупканнар.

Чүге мындыг дөмей салым-хуулуг болган эжишкилер боор деп бодал ам кээп кижиниң бажынга бо-ла кирип кээр. Аажы-чаңы безин аажок дөмей: топтуг-томаанныг, кижизиг, а оюн-баштаан, хоглүүн кижи кайгап ханмас. Алыс черле дылгыр, чеченмерген улус болгаш, боттарының чогаадып алганы каттырынчыг сөстери, чугаалары дыка хөй, каткызын безин ам бодап чоруурумга, дөмей чораан. Ам дөө оранда эдержипкен баштактанчып чорлар ирги бе?

Бо ийи чогаалчы оолдарның чаңгыс чер-чурттуглары, төрелдери оларның чырыткылыг тураскаалынга сактыышкын хүннерин Барыын-Хемчикке эрттирген. А. Үержаанның — 1997 чылда Алашка, а В. Хомушкунуң 2000 чылда Кызыл-Мажалыкка (кайызының-даа чок апарганының 1 чыл оюнга тураскааткан). Оларның чурттап эрткен оруу хилис барбаан, баскан истери кайы хире ханы болуп артканын ол сактыышкын хүннеринде кайгамчык хөй чоннуң киржилгези херечилеп турар. Антон Үержааның чогаадыкчы ижинге тураскааткан чогаал байырлалының дугайында "Шын", "Тыванын аныяктары" солуннарга аңаа киришкен эштери бижээн турган. Мен бодум ол байырлалга киржип четпээн мен, ынчангаш оон дугайында хөй чүве биживээйн. Аңаа школа назылыг уруглардан эгелээш, элээн назыдай берген улуг улус безин мөөрейлерге идепкейлин-биле киришкенин дыңнаан, номчаан мен.

Бо чылдың июнь 29-туң хүнүнде Кызыл-Мажалык суурга чогаалчы, ТР-ниң ДХ-ниң депутады турган эживис Василий Ууртакович Хомушкунуң чыряткылыг адынга тураскааткан хүн болган. Аңаа Дээди Хуралдың мурнундан депутаттар — чаңгыс чер-чурттуглары Роман Степанович Монгуш, Владимир Боктуштаанович Ооржак база Борис Билчин-оолович Монгуш олар киришкен. В. У. Хомушкунуң ном үндүрер черге директорлап тургаш кады ажылдап чорааны эштери Тамара Түлүшовна Биче-оол, Валентина Шагдыровна Чамыян, Вера Сотовна Кара-Сал база чаңгыскурсчу эштери киришкен. Ол хүннү Василий Хомушкунуң төрелдери Долзатпаа Хомушкуевна, Хомушку Балдай-оол, Раиса Салчаковна Успун, кады төрээннери, оларның ажы-төлү организастап эрттирген. Ук тураскаадыг үш кезектиг болуп эткен. Дүүш мурнуу чарыында Кызыл-Мажалыктың Олег Намдараа аттыг Культура ордузунга сактыышкын кежээзи, дүүш соонда уран чогаал мөөрейи, а кежээликтей — хүреш. Ол дугайында "Шын" солунга С. Балчыр бижээнин барымдаалааш, аңаа доктаавaайн.

Мээң сагыжымга артып калган бир планнаттынмаан мөөрейниң дугайында бижикседим. В. У. Хомушкуга тураскааткан шүлүктер, ырларны барыын-хемчикчилерниң белеткеп алганын кижи магадап ханмас чорду. Хөнделең суурдан Д. Кенденниң "Кывыскы бооп мөңге артсын", Кызыл-Мажалыктан А. Саттың "Дүнеки дүш", Р. Монгуштуң Аксы-Барлыктан "Мөңге артсын" деп шүлүктери шаңналдыг черлерни ээлээн.

В. У. Хомушкуга тураскааткан ырлар база хөй болганы өөрүнчүг. Олар сценадан чаңгыланып турду. Василий Хомушкунуң шүлүктери өске чогаалчыларга, эжи А. Үержаага-даа деңнээрге, ындыг-ла кончуг хөй эвес, ынчалза-даа ооң бодунга тураскааткан шүлүктер, ырлар хөй болганы ооң чогаал ажылын чон кайы хире үнелеп, аңаа ынак болуп турарының херечизи. Жюри кежигүнү болуп олургаш, чаңгыскурсчу эжимге чоргаарланып, амырап-даа, ыглап-даа ордум. Чогаалчы болурга эки чүүлдер база хөй-ле-дир аа деп бодал чайгаар төрүттүнүп келир чорду.

Аът чарыжы хүндүс-ле эгелээш, төне берген болганындан ону бодум хайгаарап четтикпейн барган мен. А хүрешке аңгы-аңгы кожууннардан 64 моге киришкени база-ла чоргааранчыг болду. Аңаа мээң чаңгыс чер-чурттугларым, өөреникчилерим Кара-Сал Омак (шүүлген) биле Куулар Алдын-оол (ужуурлешкен) эң эки түңнелдерлиг болганы меңээ ийи дакпыр өөрүнчүг, чоргааранчыг болганы чугаажок. Шаңналдарга аъттар, шарылар, хой, ирт, хөй түнүг акша, улуг өртектиг белектер берип турганын көргеш В. Ууртаковичиниң ындыг төлептиг төрелдери, төрээннери бар деп чүве база кижини өөртүп кээр чорду. Ындыг төрелдер база кижи бүрүзүнге турбас боор оң.

Сактыышкын кежээзи Культура ордузунга шайлаашкын-биле доозулган. Аңаа база-ла В. У. Хомушкуга тураскааткан шүлүктер, ырлар, чылыг сактыышкыннар төктүп турду.

Чурталганы аңаа-ла ужур эдерип чурттап эртер эвес, а езулуг үүле-херекти чогудуп, кылып, ижин чуртунга харам чокка бараалгадып, чонунга арттырып каан Тываның ховар оолдары — чогаалчылар А. Ү. Күжүгет (Үержаа), В. У. Хомушку оларның дугайында чугле чоок кижилери, эштеринден аңгыда, бүгү чон сактып, тыва чогаал эртеми, критика бижип артар. Олар дугайында сактыышкыннар, чылыг сөстер, шүлүктер, ырлар ам-даа тонмес болуп, куттулуп-ла чорзунам.

Клара КУУЛАР,
ТКУ-нуң башкызы, доцент.

Сонуургактарга

КЫМ ЧОГААТКАНЫЛ?

Шаг-шаандан тура чамдык кижилер төрүмелиннден бажының дүгү дыдыраш улусту оттүнүп, шак-ла ындыг кылдыр баш дүгүн дыдырартырын француз хамааты Марсель чогаадып тыпкан. Оон баажызын Марсель 3 чыл иштинде дилеп, тып чогааткан. Марсель баштайгы клиентилерге дыдырарткан прическаны халас, толевир чок эдип, чазап бээр турган. А 10 чыл эрткенде, оон таарып эткени аянныг баш дүгү дээш дыка улуг түңнүг толевирни төлээр болу берген.

ХӨГЛҮГ БОЛУР ДИЗЕ...

Чүнүп-даа мурнунда парикмахерскаяже баргаш келиңер. Эмчилериниң бадыткан турары-биле алырга, херээженнериниң кылыктаныр чоруу олар бажын таартып, аянныг кылдыр чазаттынып алырга, чоорту оожургай бээр. Ынчангаш кылыктанныычал улус баш таартыр черге доктаамал барып турза-ла эки.

ДЕКАБРЬ 14, четверг

ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.20 "Вавилонская башня", т/с.
10.25 "Граница. Таежный роман".
11.25 "Все путешествия команды Кусто". "Мятежный танкер".
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
13.05 "Гонки по вертикали", детектив.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.20 "Все псы попадают в рай"
15.45 "Сто процентов".
16.15 ... До 16 и старше.
16.55 "Вавилонская башня", т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 "Все путешествия команды Кусто", "Поющий кит".
18.45 Здесь и сейчас.
18.55 Процесс.
19.40 "Граница. Таежный роман".
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.50 "Баловень судьбы", х/ф.
00.15 Тихий Дон.
00.50 НОВОСТИ.
01.15 — 02.15 "Майк Хаммер".

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ.
07.30, 09.40 Доброе утро, Россия!
07.35, 08.15 Семейные новости.
07.50, 09.50 Городские новости.
08.30 Бюро вопросов, бюро ответов.
08.50, 10.15 Черным по белому.
09.20 Промо.
09.30 Подробности.
10.20 Дежурная часть.
10.35 Телепузики.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.30 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 "Что хочет женщина". "Настоящая женщина хочет подчиняться".
14.00 Новая "Старая квартира".
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "В зеркале Венеры", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые".
17.25 "Друзья-П", т/с.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.30 ТЫВА ЧЕРДЕ. Медээ-тайылбырлыг дамчыдылга.
19.00 ЦЕНТР АЗИИ. Информационно-аналитич. программа.
19.30 XX үүс чылдың болуушкуннары. Сүт-Хөл херээ.
19.50 Коллаж.

РТР

20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

21.30 Рецепт.
21.35 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР

21.50 "Мужская компания", боевик.
23.30 "Наш новый дом—Чернобыль".
00.00 ВЕСТИ.
00.30 Мир сегодня —2.
00.40 "Профиль убийцы", т/с.
01.40 И дольше века...
02.20 Дежурная часть.
02.30 —03.20 Горячая десятка.

НТВ

07 00, 08.00, СЕГОДНЯ УТРОМ.
07.40 Впрок.
07.50 Карданный вал.
08.20 Криминал.
08.35 Большие деньги.
08.45 Совершенно секретно.
09.40 "Фитиль".
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 "Скорая помощь", т/с.
11.10 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.25 В нашу гавань заходили корабли.
13.15 Дог-шоу.
13.45 Мультфильмы.
14.00 СЕГОДНЯ.
14.20 Служба спасения.
14.50 Большие деньги.
15.00 "Старый телевизор".
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 Без рецепта.
16.55 "Сумерки", ток-шоу.
17.25 Карданный вал.
17.35 Впрок.
17.50 Криминал.
18.05 "Страсть", т/с.
18.55 "Скорая помощь", т/с.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.30 "Похищение огня". 1-я с.
22.10 Профессия — репортер. "Камень выживания".
22.25 Криминал.
22.40 Тушите свет.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.45 Герой дня.
00.10 — 01.10 Антропология.

ТВЦ

10.00 Настроение.
12.50 Газетный дождь.
13.00 Квадратные метры.
13.25 Петровка, 38.
13.35 "Моя дорогая Изабель".
14.25 "По собственному желанию", м/ф.
14.35 Магазин на экране.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 "Дата".
16.05 "Тайны французского двора", т/с.
17.10 "Уроки русского". Н. Гоголь. "Мертвые души".
17.30 Деловая Москва.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 "Инспектор Деррик", т/с.
19.25 Дамские штучки.
19.30 "Мода NON-STOP".
20.00 Регионы: прямая речь.
20.30 Театральные ряды.
21.00 СОБЫТИЯ.
21.15 Прогноз погоды.
21.20 Мульти-пульти.
21.30 За рулем.
22.00 "Команда на Марс".
22.30 Приглашаем Борис Ноткин.
23.05 "Однажды у нас вырастут крылья", т/с.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.50 "Поворот ключа", т/с.
01.45 "Жара в Лос-Анджелесе".
02.45 "Мятеж реформаторов".
03.15 Времечко.
03.45 Петровка, 38.
04.00 СОБЫТИЯ.
04.15 Ночной полет.
04.55 СОБЫТИЯ.
05.10—06.10 Открытый проект.

РЕН ТВ

07.05 "Спиди-гонщик", м/с.
07.30 "Огги и тараканы", м/с.
08.00 "Симпсоны", м/ф.
08.30 Монитор.
08.40 "Кассандра", т/с.
09.40 "Вокруг света за 80 дней".
11.30 НОВОСТИ.
11.45 Телеспецназ.
12.10 "Вниз по закону", трагиком.
14.30 НОВОСТИ.
14.45 Телемагазин.
15.15 Случайный свидетель.
15.45 "Загадочный мир", т/с.
16.40 "Робот-ниндзя", м/ф.
17.10 "Спиди-гонщик", м/с.
17.35 "На гребне волны", т/с.
19.00 "Гресия", т/с.
20.00 Случайный свидетель.
20.30 Обозрение.
21.30 "МЭШ", т/с.
22.00 "Загадочный мир", т/с.
23.05 "Два злобных взгляда".
01.30 НОВОСТИ.
01.45 "Вниз по закону", трагикомедия.

ДЕКАБРЬ 15 , пятница

ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.20 "Вавилонская башня", т/с.
10.25 "Граница. Таежный роман", т/с.
11.25 "Все путешествия команды Кусто". "Поющий кит".
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
13.05 "Гонки по вертикали", 3 с.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.20 Страна чудес. "Приключения на берегах Онтарио".
16.55 "Вавилонская башня", т/с
18.00 НОВОСТИ.
18 15 С легким паром!
18.50 Здесь и сейчас.
19.00 Док. детектив. "Операция "Русский Джокер". Дело 1978 г.
19.40 Поле чудес.
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.55 "Черная комната", детективный сериал.
22.20 "Рождение сверхновой". Концерт Алсу.
23.20 "Русская рулетка", х/ф.
00.55 НОВОСТИ.
01.20—03.05 "Под прицелом", х/ф.

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ.
07.30, 09.40 Доброе утро, Россия!
07.35, 08.15 Семейные новости.
07.50, 09.50 Городские новости.
08.30 Бюро вопросов, бюро ответов.
08.50, 10.15 Черным по белому.
09.30 Тысяча и один день.
10.20 Дежурная часть.
10.35 Телепузики.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.30 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 "Что хочет женщина". "Рожать детей не престижно".
14.00 Новая "Старая квартира".
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "В зеркале Венеры", х/ф.
16.25 "Богатые и знаменитые".
17.25 Планета КВН.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.30 ТЫВА ЧЕРДЕ. Медээ-тайылбырлыг программа.
19.00 ЦЕНТР АЗИИ. Информационно-аналитич. программа.
19.30 XX үүс чылдың кижилери. С. К. Тока.
19.50 Коллаж.

РТР

20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

'ТЫВА'

21.30 Экспертиза.
21.35 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР

21.50 Праздничный концерт к 10-летию налоговой службы РФ.
00.00 ВЕСТИ.
00.30 "Мир сегодня-2".
00.40 В пятницу вечером.
01.40 "Неожиданный ад", х/ф.
03.25 — 03.35 Дежурная часть.

НТВ

07.00 СЕГОДНЯ.
07.40 Впрок.
07.50 Карданный вал.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 Криминал.
08.35 Большие деньги.
08.45 Независимое расследование с Н. Николаевым.
09.45 "Фитиль".
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 "Скорая помощь", т/с.
11.10 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 "Похищение огня". Фильм из цикла "Новейшая история", 1-я серия.
14.00 СЕГОДНЯ.
14.20 Один день.
14.50 Большие деньги.
15.00 "Старый телевизор".
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 "Улица Сезам", программа для детей.
16.50 "Сумерки", ток-шоу.
17.25 Карданный вал.
17.35 Впрок.
17.50 Криминал.
18.10 "Страсть", т/с.
19.05 О, счастливчик!
20.00 СЕГОДНЯ.
20.30 "Похищение огня". Фильм из цикла "Новейшая история", 2-я серия.
22.10 Профессия — репортер. Андрей Иванов. "Не вижу зла, не слышу зла".
22.25 Криминал.
22.40 Тушите свет.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.35 "Женский взгляд".
00.10 "Арсаманди", или Искусство любви", х/ф.
02.05 — 03.05 Антропология.

ТВЦ

10.00 Настроение.
12.50 Газетный дождь.
13.00 "Национальный интерес — 2000".
13.25 Петровка, 38.
13.35 "Моя дорогая Изабель".
14.30 "Веселая карусель", м/ф.
14.35 Магазин на экране.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 "Дата".
16.10 "Тайны французского двора", т/с.
17.10 "Уроки русского". Н. Гоголь. "Мертвые души".
17.30 Деловая Москва.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 "Инспектор Деррик", т/с.
19.25 МГИМО. Мастер-класс.
19.30 Интернет-кафе.
20.00 Регионы: прямая речь.
20.30 Театральные ряды.
21.00 СОБЫТИЯ.
21.15 Прогноз погоды.
21.20 Мульти-пульти.
21.30 "Телевизионная экологическая служба".
22.00 "Горько!"
22.30 Золотая шайба А. Тарасова.
23.05 "Однажды у нас вырастут крылья", т/с.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.50 "Поворот ключа", т/с.
01.45 "Жара в Лос-Анджелесе".
02.45 "Мятеж реформаторов".
03.15 Времечко.
03.45 Петровка, 38.
04.00 СОБЫТИЯ.
04.15 Большая музыка.
04.55 СОБЫТИЯ.
05.10 — 06.40 "Раздетые", х/ф.

РЕН ТВ

07.05 "Спиди-гонщик", м/с.
07.30 "Огги и тараканы", м/ф.
08.00 "Симпсоны", м/с.
08.30 Монитор.
08.40 "Кассандра", т/с.
09.40 "Прощай, Толедо", комедия.
11.30 НОВОСТИ.
11.45 Телеспецназ.
12.10 "Приключения Бенджамина Блэйка", х/ф.
14.30 НОВОСТИ.
14.45 Телемагазин.
15.15 Случайный свидетель.
15.45 "Загадочный мир", т/с.
16.40 "Роботы-ниндзя", м/ф.
17.10 "Спиди-гонщик", м/ф.
17.35 "На гребне волны", т/с.
19.00 "Гресия", т/с.
20.00 Случайный свидетель.
20.30 Обозрение.
21.30 "МЭШ", т/с.
22.00 "Черная комната", х/ф.
22.35 "Любимая женщина механика Гаврилова", х/ф.
00.15 НОВОСТИ.
00.30 "Приключения Бенджамина Блэйка", мелодрама.
02.25 Музыкальный канал.

ДЕКАБРЬ 16, суббота

ОРТ

08.00 НОВОСТИ.
08.20 Программа "100%"
09.00 "Альф", т/с.
09.30 В мире животных.
10.10 Смак.
10.30 Смехопанорама.
11.05 "Груз без маркировки", х/ф.
12.50 Седьмое чувство.
13.30 Играй, гармонь любимая!
14.05 Здоровье.
14.45 История одного шедевра.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 "Баффи", комедия.
16.05 "Маленькие"... Спецрепортаж.
16.25 Диснеи-клуб.
16.50 Живая природа.
18.00 НОВОСТИ.
18.10 "Женские истории".
18.50 "Ералаш", к/ж.
19.05 "Коломбо сеет панику", т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.40 Что? Где? Когда?
22.55 — 01.20"Сильверадо", х/ф.

РТР

08.30 Диалоги о рыбалке.
08.55 Приключенческий фильм для детей "Потерпевшие кораблекрушения".
10.30 "Телепузики", программа для детей.
11.00 Доброе утро, страна!
11.45 "Сто к одному".
12.35 Сам себе режиссер.
13.05 "Каламбур".
13.35 Золотой ключ.
13.55 "Комиссар Рекс", т/с.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Матрос с "Кометы", комедия.

"ТЫВА"

17.00 "Аныяк салгал.
17.15 Музыкальная страничка. Детский фольклорный ансамбль "Медуница".
17.35 Международный этнофестиваль "Мисс Центр Азии — 2000".
18.40 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.
18.55 Коллаж.

РТР

19.00 "Моя семья". Богатая, но несчастная.
20.00 "ТВ Бинго-шоу".
21.00 ВЕСТИ.
21.20 Городок.
22.00 Михаил Жванецкий. Простые вещи.
22.25 "Лучший друг", комедия.
00.40 — 03.15 "Схватка", боевик.

НТВ

08.00 "Закон джунглей", т/с.
08.35 "Женский взгляд".
09.05 О, счастливчик!
10.00 СЕГОДНЯ.
10.45 Криминал. "Чистосердечное признание".
11.15"Путь "Звезды пленительного счастья". Часть 1-я.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 "Похищения огня". 2-я серия.
14.00 Служба спасения.
14.30 Путешествия натуралиста.
15.00 Полундра.
15.40 Свидетель века.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 Большие деньги.
17.00 Дог-шоу.
17.35 "Она написала убийство".
18.35 Герой дня без галстука.
19.05 "О, счастливчик!"Телеигра.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.25 Глас народа.
21.50 "Агент национальной безопасности-II", "Смертник",т/с.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.35 "Над законом", боевик.
01.35 — 02.25 "Объятые ужасом"

ТВЦ

12.00 "Воин в золотом кимоно".
12.55 Смотрите на канале.
13.00 "Танцы кукол", м/ф.
13.15 Первосвятитель.
13.25 Отчего, почему? Программа для детей.
14.30 Городское собрание.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Королевские игры.
15.45 "Возвращение Перо", м/ф.
"Сказка дедушки Ай-По".
16.55 Взрослый детский поэт Борис Заходер.
17.55 "Версты". "Путешествие в Россию".
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 Погода на неделю.
18.20 В гости — с улыбкой.
18.50 Площадь звезд.
19.40 Национальный интерес—2000.
20.05 "Жюли Леско", т/с.
21.50 "Антимония". Интерактивная игра.
22.30 "Пер Гюнт", м/ф.
23.00 "Робокоп", боевик.
00.00 Постскриптум.
00.40 Прогноз погоды.
00.45 "Небо в алмазах", х/ф.
02.45 Хорошо, Быков.
03.00 СОБЫТИЯ.
03.15 "Мода NON-STOP".
03.45 "Орел приземлился",х/ф.
05.55—06.50 Субботний камертон.

РЕН ТВ

08.00 Музыкальный канал.
08.30 "Спиди-гонщик", м/ф.
09.00 "Симпсоны", м/с.
09.30 Мир спорта глазами "Жиллетт".
10.00 "Любимая женщина механика Гаврилова", комедия.
12.00 "Анатомия катастрофы". Хроника Гаврилова", комедия.
12.30 "Элли Макбил", т/с.
13.30 НОВОСТИ.
13.45 Дневник репортера.
14.15 "Самая обаятельная и привлекательная".
16.00 Анатомия зла.
16.15 "Роботы-ниндзя", м/ф.
16.45 "Спиди-гонщик", м/ф.
17.45 Несчастный случай.
18.15 Триллер "Мошенники".
20.30 Обозрение.
21.30 "Код "Омега", триллер.
23.35 Метро.
23.50 Футбол. Английская премьер-лига.
01.50 Ночной музыкальный канал.

ДЕКАБРЬ 17, воскресенье

ОРТ

07.45 Слово пастыря. Митрополит Кирилл.
08.00 НОВОСТИ.
08.10 Армейский магазин.
08.55 "101 далматинец", м/ф.
09.20 Утренняя звезда.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.10 "Остров волчий", х/ф.
12.15 Утренняя почта.
12.40 КВН-2000
15.00 НОВОСТИ
15.10 Эх, Семеновна!
15.55 Умницы и умники.
16.25 "Все о Микки Маусе", м/с.
16.50 "Чтобы помнили..."
17.35 "У Христа за пазухой". Спецрепортаж.
18.00 НОВОСТИ.
18.10 "Ералаш",к/ж
18.20 "Девчата", х/ф.
20.20 "Звездный десант", боевик.
22.30 "Времена".
23.45—01.55 Хоккей. Международный турнир "Кубок Балтики". Сборная Финляндии — сборная России.

РТР

08.30 "Сказка о Снегурочке", м/ф.
08.40 "Потерпевшие кораблекрушения-II", приключенческий фильм для детей.
10.05 Почта РТР.
10.35 Доброе утро, страна!
11.15 "Аншлаг" и К°.
12.15 Городок.
12.45 Русское лото.
13.25 Федерация.
14.05 Парламентский час.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 Диалоги о животных.
16.20 Планета Земля.
17.15 Два рояля.
18.15 Сам себе режиссер.
18.50 "Сыщик Петербургской полиции", детектив.
20.10 "Марш Турецкого", "Грязные игры",т/с.
22.00 "Зеркало".
23.20 "Контракт со смертью", мелодрама.
02.00—04.25 "Лолита", х/ф.

НТВ

08.00 "Агент национальной безопасности-II", "Смертник",т/с.
09.00 "Жил-был пес", м/ф.
09.10 О, счастливчик!
10.00 СЕГОДНЯ.
10.45 "Ее звали Никита", "Сад Эдриан", т/с.
11.45 Мультфильм.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 Рублевая зона.
12.45 "Добровольцы",х/ф.
14.35 Профессия — репортер.
15.00 В нашу гавань заходили корабли.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.30 Депрессия.
16.50 В день рождения Юрия Никулина "От первого лица...", 1,2 серии.
19.00 ИТОГИ.
20.00 Куклы.
20.15 "Агент национальной безопасности-II", "Нобелевский лауреат", боевик.
21.25 ИТОГО.
21.45 "Сицилианская защита", детектив.
23.30 "Свидетель казни", х/ф.
01.15 — 02.20 "Третий тайм".

ТВЦ

12.00 "Воин в золотом кимоно", т/с.
12.55 Смотрите на канале.
13.00 "Я вспоминаю", м/ф.
13.15 Отчего, почему?
13.55 "Мир дикой природы".
14.30 Московская неделя.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Полевая почта.
15.45 "Неоконченная повесть", х/ф.
17.25 "Приглашает Борис Ноткин".
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 Погода на неделю.
18.20 21 кабинет.
18.50 "Жихарка", м/ф.
19.00 "Полет над "Гнездом глухаря".
19.30 Чечня. Шесть лет войны.
20.00 "Халиф-аист", м/ф.
20.20 "Комиссар Наварро", т/с.
22.10 "Слушается дело", ток-шоу.
23.00 "Робокоп", боевик.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.25 Прогноз погоды.
00.30 Спортивный экспресс.
01.00 Момент истины.
01.40 Прогноз погоды
01.45 "Привал странников", х/ф.
04.25 Деликатесы.
04.55—05.55 Стопудовый хит.

РЕН ТВ

08.00 Музыкальный канал.
08.30 "Спиди-гонщик", м/ф.
09.00 "Симпсоны", м/с.
09.30 "1/52". Спортивное обозрение.
10.00 "Мошенники", триллер.
12.00 "Анатомия катастрофы"
12.30 "Элли Макбил", т/с.
13.30 НОВОСТИ.
13.45 Североевропейская лига. "Урал-Грейт — БК (Киев).
16.00 Военная тайна.
16.30 Параллели.
16.45 "Роботы-ниндзя", м/ф.
17.45 Клуб "Белый попугай".
18.15 "Выполнение приказа", боевик. "Грязная игра", боевик. "Уик-энд", комедия.
20.30 Обозрение.
21.30 "Факультет", триллер.
23.35 Футбольный курьер.
23.55 "Порнографическая связь", драма.
01.30 Ночной музыкальный канал.

Толаан Танзырынович КЫЗЫЛ-ООЛ

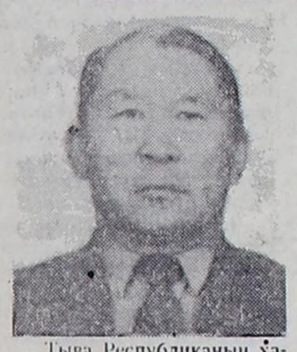

Тыва Республиканың харылзаа адыры аар чидиригге таварышкан. 61 харлап бар чорааш," аар болгаш үр аарааныныңоонда ССРЭ-ниң харылзаа мастери, харылзаа адырынга 40 чылдарда ажылдап келген, күш-ажылдың хоочуну, Эрзинниң ПХРЭ-ниң начальниги Толаан Танзырынович Кызыл-оол мөчээн.

Ол 1940 чылдың апрель 10-да Улуг-Хем кожуунну Ийи-Тал суурга малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. 1959 чылда Шагаан-Арыгда № 2 ортумак школаны дооскаш, харылзааның Новосибирскиде электротехниктиг институдунга өөренип кирген, 1961 чылда өг-бүлезиниң аайы-биле өөредилгезин соксаткаш, Новосибирск хоорайның телефон четкизинге ажылдап кирген, 1963 чылда Эрзин кожуунга ажылдап барган.

Толаан Танзырынович Эрзин суурга электромонтер, ооң соонда Тыва областың харылзаа эргелелинге электромеханик, техниктиг шугум участогунуң начальниги бооп ажылдааш, 1970 чылда Эрзин кожуунну харылзаа эргелелиниң начальнигинге томуйлаткан. 1976 чылда кадыының байдалы-биле харыысалгалыг өске ажылга ажылдаан, а 1979 чылда Эрзинниң харылзаа эргелелин катап удуртуп эгелээн.

Толаан Танзырынович янзы-бүрү албан-дужаалдарга ажылдап чорааш, билиин доктаамал бедидип, янзы-бүрү курстарга өөренген, а 1988 чылда харылзааның Новосибирскиде электротехникумун бот-өөредилге-биле дооскан. Т. Т. Кызыл-оол кожуунга харылзаа чепсектерин перспективтиг хөгжүдеринче, чоннуң хандырылга культуразын, экижидеринче доктаамал кичээнгей салып келген. Ооң удуртулгазы болгаш дорт киржилгези-биле кожуунга долузу-биле автоматчыткан телефон харылзаазын, АВТС системазын, республиканың кожууннар төптери болгаш Россияның улуг хоорайларыбиле харылзажыр черни тургускан, Эрзинниң радио белдирин чаарткан, харылзааның ТТ-12 дээр телеграф аппаратуразын тургускан, ооң ачызында РФ-тиң улуг хоорайларындан телеграммаларны хүлээп ап турар апарган.

Хүн бүрүнүң почтазын абонент шкафтарынга кадагалап, автотранспорт-биле чедирип турар. Социал хандырылга айтырыглары ооң кичээнгейинге турган. 1986 чылда үш квартиралыг чуртталга бажыңын, ясли-сад тудуун ажыглалга киирген. УПВ-I чаа радио белдирин эптеп, ажыглалга киирген. Толаан Танзырыновичиниң кызымак күш-ажылын СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң, ВЛКСМ обкомунуң Хүндүлел бижии-биле, "Күш-ажылчы шылгарал" дээш медаль-биле үнелээн, аңаа "ССРЭ-ниң харылзаа мастери", "Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" хүндүлүг атты тывыскан. Ол биче сеткилдиг, өөрүнге дыннангыр, аныяктарның дагдыныкчызы чораан. Толаан Танзырыновичиниң дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң чүректе-ривиске кезээде артар.

Г. И. Насюрюн, Д. К. Донгак, А. С. Оюн, Р. С. Күжүгет, Э. А. Монгуш, Д. Б. Чоксум, С. И. Калашников, М. Ю. Успенский, В. Д. Байыр-оол, М. К. Куулар, Р. А. Тур, Т.Д. Чамзы, Г. И. Захарова, С.В. Товарищтай, ТР-ниң, Эрзин кожуунну, 'Тыва харылзаа информ' күрүне бүдүрүлгезиниң, РРТДТ-ниң коллективтери.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Кызылдың № 9 школа-гимназиязының 4 "е" класының башкызы **Бичен Өрнүгүевна САЛЧАК** бичиилерни өөредип эгелээнинден бээр 43 чыл болган. Ынак, бердинген ажылын ол ам-даа уламчылавышаан.

Башкывыстың бо хүннерде төрүттүнген хүнү. Ынчангаш амыдырал-чуртталганарга, ажыл-ижиңерге бүгү-ле эки чүүлдерни, быжыг кадыкшылды Силерге күзедивис, хүндүлүг, эргим башкывыс Бичен Өрнүгүевна. Оруунар ак, ажыл-херээңер бүдүнгүр болзун.

4 "е" класстың адаалерининден.

КОНКУРСКА КИРЖИҢЕР

Тыва Республиканың Күш-культура, спорт болгаш туризм талазы-биле күрүне комитеди **"XX ҮҮС ЧЫЛДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЭҢ ДЭЭРЕ СПОРТЧУЗУ"** деп конкурсту чарлап тур.

Аңаа айтыр үүл болза:

1. Фамилиязы, ады, адазының ады.
2. Спорт[illegible] хевири.

ТР-ниң Күш-культура, спорт болгаш туризм комитединче долгаар **телефоннары**: 3-80-11, 3-75-05, 3-76-87, 3-72-37.

"БОДУМ БАЖЫҢЫМ" ЧУРТТАЛГА ЛОТЕРЕЯЗЫ

Чаа чылда болур ийиги тиражка чаагайжыды туткан ийи ортаалдыг квартираны, 40 хой түлүг акша ойнаашкынын, амыдырал техниказын ойнап ап болур.

Чуртталга лотереязының билеттерин "Тыва Парлалы" "киоскилериниң болгаш республиканың харылзаа салбырларындан садып алыңар!

ДАЛАЖЫҢАР, ЧОНУВУС!

Боттарыңар аргаларыңарны ажыглаңар!!!

Чуртталга лотереязындан хой кижилер ойнап ап турар!!!

Далажыңар, боттарыңарга ажыктыг арганы ажыглаңар!

Адреси: Кызыл хоорай, Кызыл Партизаннар кудумчузу 36, "Өдүген" гостиницазы, №101 кабинет.
Телефоннары 1-18-61, 3-77-17.

Сыыннар, буурлар болгаш черлик ивилер МЫЙЫСТАРЫН,

чылгы мал КЕЖИН, КУДУРУУН, ДИИННЕР КЕШТЕРИН садып ап турар бис.

КЭЭР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 181-1, № 1 школаның чоогунда.

Бот-өөредилге-биле

ТР-ниң Эртем талазы-биле күрүне комитеди 2000-2001 өөредилге чылында

Россияның Күрүнеин гуманитарлыг университединге **төлевирлиг бот-өөредилге-биле** өөренир күзелдиглерни чалап тур.

Ортумак, тускай ортумак болгаш дээди билиглиг кижилер

дараазында мергежилдерни чедип алыр:

- делегей экономиказы
- документилер тургузары
- күрүне болгаш муниципалитет эргелеп-башкарылгазы
- юриспруденция
- психология

ТАЙЫЛБЫР АЛЫР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 32, 205 дугаар кабинет.

Дыннадыг

2001 чылдың январь 1-ден эгелээш, **"КАА-ХЕМ" хөмүр-даш уургайы немелде өртек үндүрүү чокка 1 ТОННА ХӨМҮР-ДАШТЫ 186 рубльге садып эгелээр.**

Доңмас дизе, далажыңар!

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы, иштики херектер органнарының Хоочуннар чөвүлели үр аарааныныңоонда, 2000 чылдың декабрь 10-да иштики херектер органнарының хоочуну, милициянның халажылгада майору

Михаил Андреевич ШИРИХИКТИҢ

мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

"Шын" солуннуң коллективи ук солуннуң килдис редактору Сергей Дуганович Хертектиң кады төрээн акызы, күш-ажылдың хоочуну

Сайдаклан Чыргалович ХЕРТЕКТИҢ

62 харлап бар чорааш, хенертен мөчээни-биле ооң өг-бүлезиниге, уругларынга, чоок төрелдеринге, эш-өөрүнге ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи

Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Чимисмаа Монгуш, Күстүүр Сат, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98.
Солун келбейн барганда, дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92.

КИЛДИСТЕР:
Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15;
Компьютер өрээли — 3-36-82;
Бухгалтерия — 3-41-16;
Солунну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрээн болгаш чыскаагаан. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.
Тираж 4061. Чагыг 135.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", ИНН – 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). График езугаар ат салган шагы 23 шак.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.